

Berenschot



rijksuniversiteit
 groningen

campus fryslân

Foto van de regio Fryslân

Onderzoek BRE Fryslân

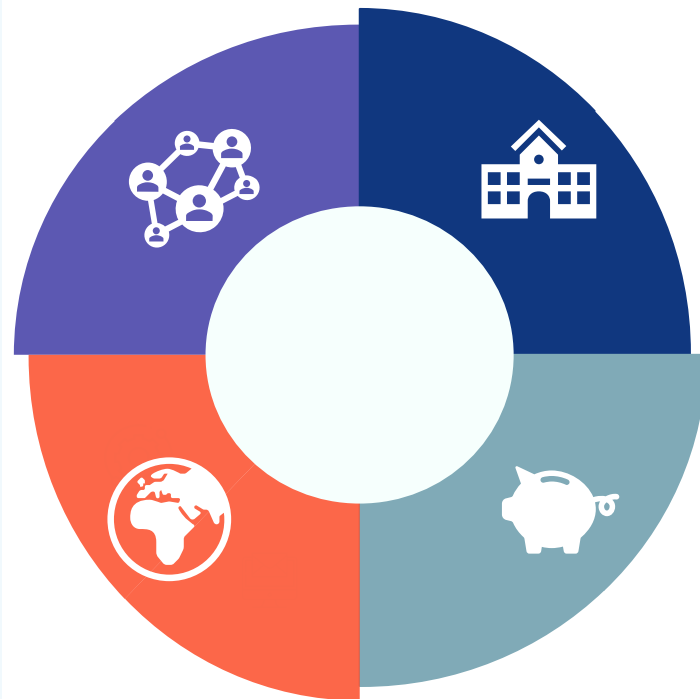
Over deze foto

Het **doel** van de foto is om feitelijkheden over het BRE Fryslân, de kenmerken van het gebied, de spelers in en verbandingen met het maatschappelijk en economisch ecosysteem en de gewenste en gerealiseerde publieke waarde in beeld te brengen. De foto dient als **startpunt** en als input voor de gesprekken die we in de tweede fase gaan voeren met de experts uit de regio.

We hebben de foto gemaakt op basis van data- en documentanalyse. Het geeft hiermee een **feitelijk beeld** van de regio – kleuring, duiding en waardering ontbreken nog. De interviews, vragenlijsten en focusgroepen in het tweede deel van het onderzoek zijn daarop gericht.

De beelden van de regio die in deze ‘foto’ worden gepresenteerd zijn gebaseerd op zowel open als eigen databronnen. Waar mogelijk maken we gebruik van data op gemeenteniveau. Sommige data is echter enkel beschikbaar op het schaalniveau van de COROP-regio’s. Fryslân kent 3 COROP-regio’s:

- Noord-Fryslân: Achtkarspelen, Ameland, Dantumadeel, Harlingen, Leeuwarden, Noardeast-Fryslân, Schiermonnikoog, Terschelling, Tietjerksteradeel, Vlieland, Waadhoeke
 - *gelijk aan Streekwurk Noordwest Fryslân, Streekwurk Noordoost Fryslân en Streekwurk De Waddeneilanden*
- Zuidwest-Fryslân: De Fryske Marren, Súdwest-Fryslân
 - *gelijk aan Streekwurk Zuidwest Fryslân*
- Zuidoost-Fryslân: Heerenveen, Ooststellingwerf, Opsterland, Smallingerland, Weststellingwerf
 - *gelijk aan Streekwurk Zuidoost Fryslân*



Inhoudsopgave

Deel 1

1. Inleiding: aanleiding, vraagstelling en aanpak
2. Rode draden: wat valt ons op?

Deel 2

1. Het Bestuurlijk Regionale Ecosysteem
2. Kenmerken van het gebied
3. Het economische ecosysteem
4. Het maatschappelijke ecosysteem
5. Verbindingen tussen de ecosystemen
6. Publieke Waarde

Deel 3

1. Bijlagen

Inleiding

Aanleiding

Het oplossen van complexe maatschappelijke vraagstukken – zoals de decentralisaties in het sociaal domein, de energietransitie, het stikstofdossier, de woningbouwopgave, de toekomst van de landbouw, klimaatadaptatie en mobiliteit vindt steeds vaker plaats in ‘de regio’. Maar wat is ‘de regio’ eigenlijk? En wat maakt een regio succesvol?

Om meer grip te krijgen op ‘de regio’ en de factoren die bijdragen het realiseren van publieke waarde in die regio, doet de Rijksuniversiteit Groningen hier, in samenwerking met Berenschot, de komende 2,5 jaar onderzoek naar. We voeren in tien regio’s veldonderzoek uit – waaronder in Fryslân. Het samenspel tussen het Bestuurlijk Regionale Ecosysteem (BRE), het economische ecosysteem en het maatschappelijke ecosysteem staat hierbij centraal. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft zich gecommitteerd aan het onderzoek.

Vraagstelling

De centrale onderzoeksvraag voor Fryslân luidt:

Hoe succesvol is het BRE in Fryslân in het realiseren van publieke waarde, welke factoren spelen hierin een rol en hoe kan de samenwerking worden verbeterd?

Aanpak

Het onderzoek bestaat uit twee fases van dataverzameling en analyse.

In de eerste fase voeren wij een bureaustudie uit. We brengen in kaart:

- Hoe het bestuurlijk regionale ecosysteem eruit ziet
- Hoe het ecosysteem eruit ziet vanuit het perspectief van inwoners (het daily urban/rural system)
- Wat de online verbindingen zijn tussen het bestuurlijke, economische en maatschappelijke ecosysteem
- Wat de gebiedskenmerken zijn van de regio
- Welke ambities de regio zichzelf stelt (publieke waarde)
- Hoe de regio scoort op de brede welvaartindicatoren (publieke waarde)

Voorliggend document bevat onze bevindingen uit fase 1.

In de tweede fase zullen we deze bevindingen valideren en verdiepen in interviews en focusgroepen en middels vragenlijsten.

Daarna volgt een eindrapportage waarin we de centrale onderzoeksvraag beantwoorden en aanbevelingen doen voor het versterken van de samenwerking in het BRE Fryslân.

Berenschot



rijksuniversiteit
groningen
campus fryslân

1

Het Bestuurlijk Regionaal Ecosysteem

Inleiding: het Bestuurlijk Regionaal Ecosysteem

Wat is een BRE?

Steeds vaker wordt 'de regio' gezien als het schaalniveau waarop oplossingen voor maatschappelijke opgaven tot stand moeten komen. Decentrale overheden werken in 'de regio' dan ook veelvuldig samen aan maatschappelijke opgaven. Naast de algemene indeling in gemeenten, provincies, waterschappen en het rijk bestaan er tientallen functionele regio-indelingen en is er sprake van een groot aantal regionale samenwerkingsverbanden op uiteenlopende beleidsterreinen, georganiseerd in verschillende juridische vormen.

In dit onderzoek gaan we dan ook niet uit van (een van de lagen van) het Huis van Thorbecke, maar van het **Bestuurlijk Regionale Ecosysteem** (BRE): het geheel aan interbestuurlijke samenwerking in een gebied – in dit geval Noordoost Brabant.

Hoe brengen we het BRE Fryslân in beeld?

De dataset 'interbestuurlijke samenwerkingsverbanden 2020' vormt ons vertrekpunt. Deze dataset is gebaseerd op een inventarisatie die is gedaan in opdracht van het ministerie van BZK. Ook hebben wij zelf een aantal bewerkingen gedaan (zie ook hoofdstuk 5 van de [Staat van het Bestuur](#)).

De lijst omvat (min of meer) geïnstitutionaliseerde samenwerkingsverbanden. Dat zijn bijvoorbeeld gemeenschappelijke regelingen, maar zeker ook samenwerkingen op basis van een convenant of bestuurlijke tafels. De stelregel die is gehanteerd is dat een

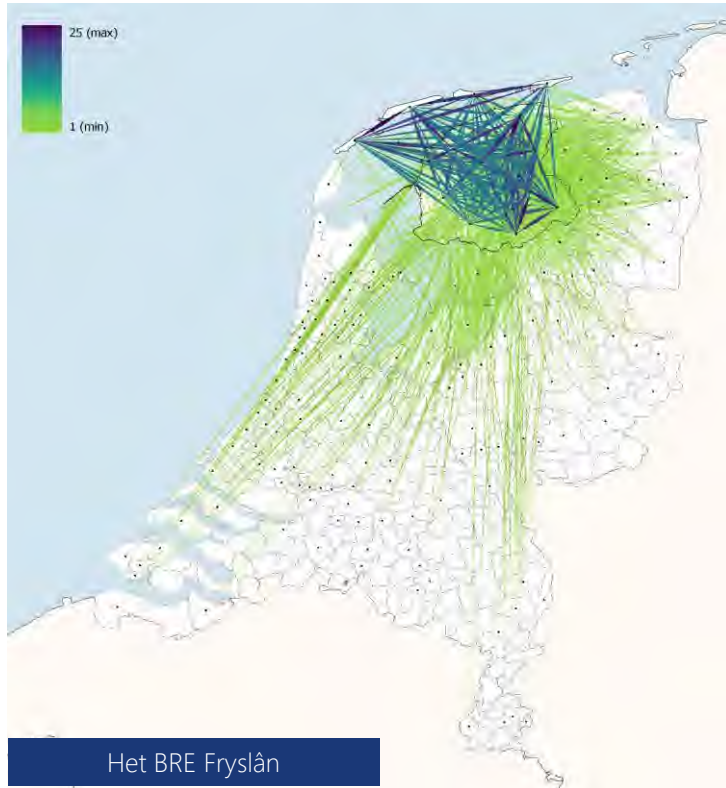
samenwerkingsverband onderdeel van het BRE is als er afspraken zijn gemaakt over het doel, de samenstelling en de frequentie van bijeenkomen. Gestructureerd-informeel overleg wordt dus wel meegeteld; ad hoc informeel overleg niet.

Vervolgens hebben wij de ambtelijke klankbordgroep gevraagd om de lijst met samenwerkingsverbanden waaraan tenminste twee Friese gemeenten deelnemen, te verifiëren. Op basis van deze geupdate lijst hebben we een visualisatie gemaakt van het BRE Fryslân (zie volgende pagina).

Belangrijk om te benoemen is dat we ons richten op samenwerking op de schaal van Fryslân. In de visualisatie op de volgende pagina zijn samenwerkingsverbanden met een bovenregionale scope niet meegenomen (gedefinieerd als samenwerkingen waaraan >62 gemeenten – dat wil zeggen meer dan het totaal aantal Noord-Brabantse gemeenten, zijnde de provincie met het grootste aantal samenwerkingsverbanden – deelnemen).

Tot slot: kwantiteit van samenwerking zegt niets over kwaliteit. De kwaliteit van samenwerking onderzoeken wij in fase 2 van het onderzoek.

Het BRE van Fryslân in beeld



Geodienst (CIT, Rijksuniversiteit Groningen), KWINK groep, PROOF adviseurs, eigen bewerking (2021)

Wat zijn kenmerken van het BRE?

De gemeenten in Fryslân nemen in totaal aan 67 *regionale* samenwerkingsverbanden deel (volgens de definitie gegeven op de vorige pagina).

Van de 67 samenwerkingsverbanden, nemen er aan 57 ten minste ten minste twee Friese gemeenten deel.

Aan 10 van de 67 samenwerkingsverbanden neemt slechts één Friese gemeente deel.

Op deze kaart worden de samenwerkingsverbanden waaraan de provincie en waterschappen deelnemen niet gevisualiseerd. Maar er wordt natuurlijk wel interbestuurlijk samengewerkt:

- Aan 20 van de 67 neemt ook de **provincie** Fryslân deel.
 - Aan twee samenwerkingsverbanden neemt namens het BRE Fryslân uitsluitend de provincie deel. Deze zijn niet meegeteld in het totaal van 67 regionale samenwerkingsverbanden.
- Aan 15 van de 67 neemt ook het **Wetterskip** mee

Samenwerkingsverband Noord-Nederland en Beheerautoriteit Waddenzee

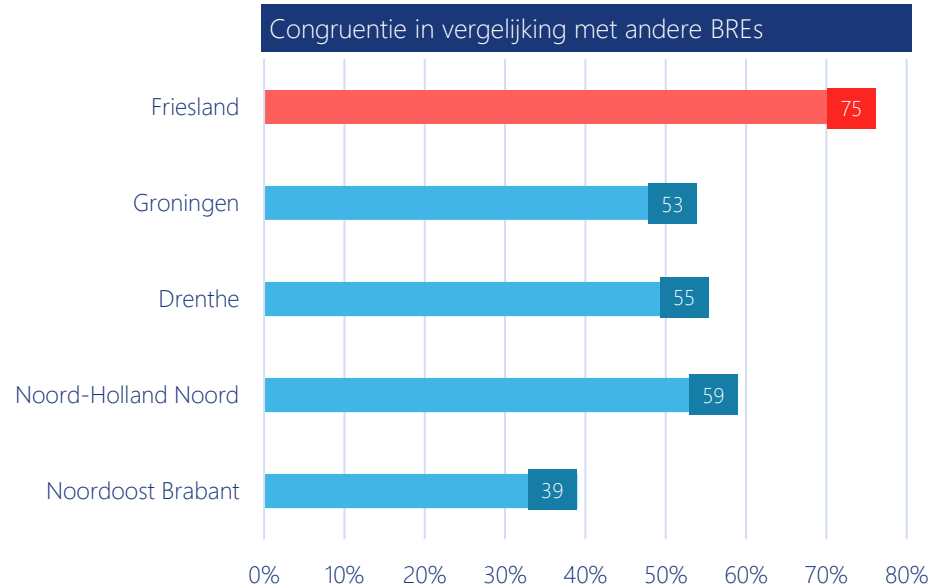
Het BRE van Fryslân in beeld (II)

Congruentie van het BRE Fryslân

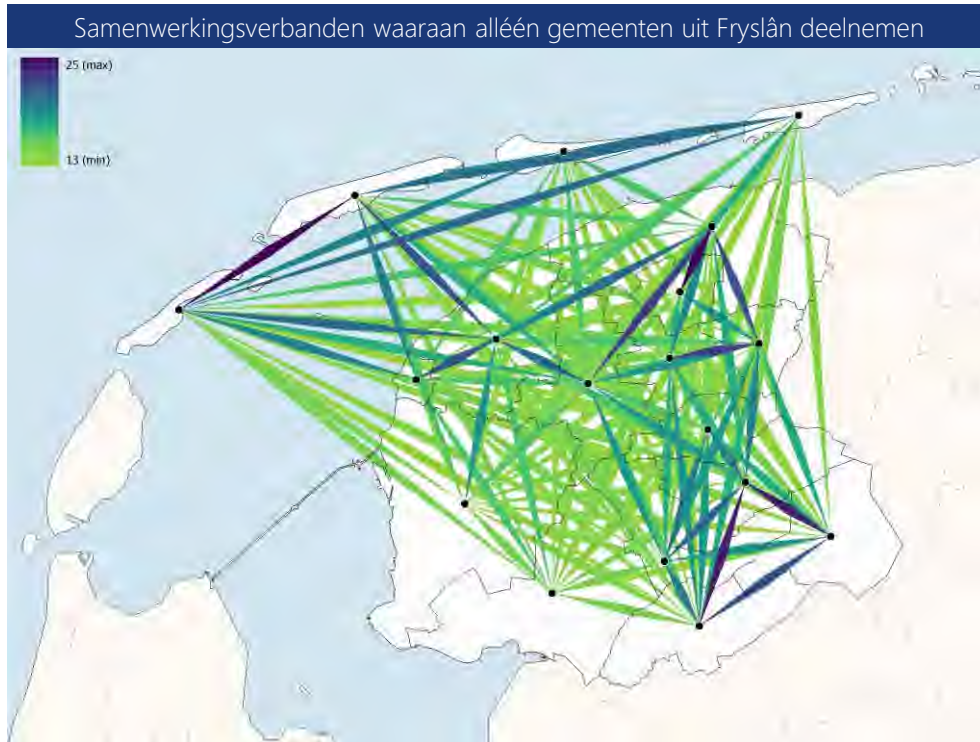
Op dit moment lopen BRE onderzoeken in de regio's Fryslân, Groningen, Drenthe, Noordoost Brabant en Noord-Holland Noord. In de figuur hiernaast hebben we voor deze BRE's de congruentiescore in beeld gebracht.

Territoriale congruentie betreft de mate waarin de gemeenten binnen het BRE *alleen* met elkaar samenwerken. Met andere woorden, zoeken de gemeenten in de regio elkaar steeds op, of kiezen ze (ook) voor partners buiten de regio? We hanteren als congruentiemaat het percentage van het totaal aantal samenwerkingsverbanden waaraan alleen gemeenten uit het BRE deelnemen. Hoe hoger dat percentage, hoe congruenter de samenwerking in het BRE.

Uit de figuur blijkt dat de congruentie in het BRE Fryslân hoog is (75%). Dit betekent dat Friese gemeenten er relatief vaak voor kiezen om *alleen* met elkaar samen te werken. De 25% niet-congruentie kan gedeeltelijk worden verklaard door een aantal samenwerkingsverbanden gericht op het Waddengebied waaraan ook overheden uit Noord-Holland Noord en Groningen deelnemen.



Het BRE van Fryslân in beeld (III)



Geodienst (CIT, Rijksuniversiteit Groningen), KWINK groep, PROOF adviseurs, eigen bewerking (2021)

Op de kaart links worden samenwerkingsverbanden tussen Friese gemeenten gevisualiseerd. Een lijn tussen twee gemeenten betekent dat zij een samenwerkingsverband delen. Samenwerking met gemeenten buiten Fryslân zijn niet meegenomen op deze kaart (zie daarvoor de volgende pagina).

- Binnen regio Fryslân delen twee gemeenten **ten minste 13 en maximaal 25** samenwerkingsverbanden.
- Aan de samenwerkingsverbanden binnen Fryslân nemen **gemiddeld 6,8** gemeenten deel.
- Door de Waddengemeenten wordt intensief samengewerkt. Ter illustratie: Vlieland en Terschelling delen 25 samenwerkingsverbanden.
- Ook Noardeast-Fryslân en Dantumadiel werken met 25 samenwerkingsverbanden intensief samen.
- De minst intensieve combinatie (twee gemeenten die 13 samenwerkingsverbanden delen) komt negen keer voor.

Het BRE van Fryslân in beeld (IV)

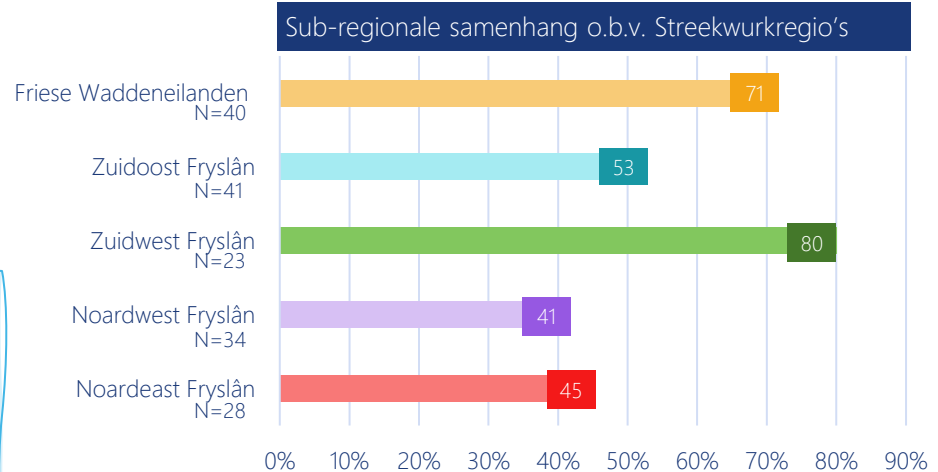
Samenhang binnen Fryslân

Fryslân is ingedeeld in vijf Streekwurkregio's, waarbij gemeenten uit de ene sub-regio vaker langs deze lijnen samenwerken dan de andere sub-regio. De Streekwurkregio's met een lagere score nemen vaker onafhankelijk van elkaar deel aan samenwerkingsverbanden dan Streekwurkregio's met een hogere score (dit zegt niets over de kwaliteit van samenwerking).

Let op: dit betreft een andere berekening dan de eerdergenoemde territoriale congruentie.

Sub-regionale samenhang betreft het percentage samenwerkingsverbanden waaraan *alle* gemeenten uit een specifieke sub-regio deelnemen, ten opzichte het totaal aantal samenwerkingsverbanden waaraan ten minste een van deze gemeenten deelneemt. Aan deze samenwerkingsverbanden kunnen dus ook andere gemeenten deelnemen.

Bijvoorbeeld: van het totaal van 67 Friese samenwerkingsverbanden, zijn er 40 waaraan Ameland, Schiermonnikoog, Terschelling en/of Vlieland deelnemen. Aan 71 procent hiervan doen ze alle drie mee. Deze verhouding ligt anders in Noardwest Fryslân: er zijn 34 samenwerkingsverbanden waar Harlingen, Waadhoeke en/of Leeuwarden aan meedoen; aan 41 procent hiervan doen ze allemaal mee.



Bron:
Provincie
Fryslân

Het BRE van Fryslân in beeld (V)



Geodienst (CIT, Rijksuniversiteit Groningen), KWINK groep, PROOF adviseurs, eigen bewerking (2021)

Op de kaart links worden samenwerkingsverbanden tussen Friese gemeenten en gemeenten buiten Fryslân weergegeven. Een lijn tussen twee gemeenten betekent dat zij een samenwerkingsverband delen. Samenwerkingsverbanden tussen enkel Friese gemeenten zijn niet meegenomen op deze kaart (zie daarvoor de vorige pagina).

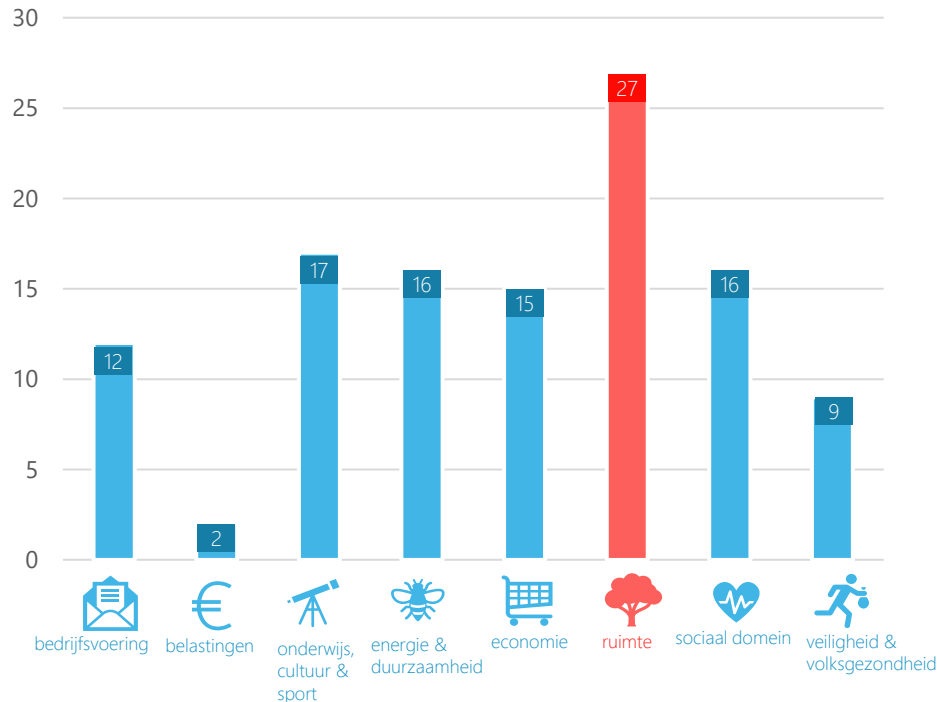
- Er zijn in totaal **17 samenwerkingsverbanden** waarin Friese gemeenten samenwerken met gemeenten buiten de regio.
- Een Friese gemeente deelt **maximaal 4 samenwerkingsverbanden** met een niet-Friese gemeente. Dit zijn de Friese Waddengemeenten met het Noord-Holland Noordse Texel. Verder wordt er door Noardeast-Fryslân, Waadhoeke en Harlingen samengewerkt met Delfzijl en is er samenwerking te zien tussen Leeuwarden en Groningen.

Het BRE van Fryslân in beeld (VI)

Wat zijn kenmerken van het BRE?

- Qua vorm wordt het vaakst gekozen voor een openbaar lichaam o.b.v. de Wgr (17 keer), gevolgd door samenwerking o.b.v. het privaatrecht (16 keer)
- De meeste samenwerkingsverbanden richten zich op het beleidsdomein **ruimte**. Dit omvat o.a. het fysiek domein, recreatie, mobiliteit en landbouw (een volledige definitielijst van beleidsdomeinen is te vinden in de bijlage).
- Een samenwerkingsverband kan zich op meerdere beleidsdomeinen richten. Dit is bij 25 samenwerkingsverbanden het geval. Combinaties die het meest voorkomen zijn ruimte en energie & duurzaamheid (11 keer) en ruimte en economie (9 keer).
- Op de volgende pagina is een tabel te zien met daarin het overzicht van de kenmerken van het BRE Fryslân. Hierin wordt ook de mate van verplichtheid benoemd:
 - Verplicht: de samenwerking en de samenstelling is door het Rijk opgelegd (GGD, veiligheidsregio en omgevingsdienst)
 - Semi-verplicht: de samenwerking is door het Rijk opgelegd, maar gemeenten mogen zelf kiezen met wie zij samenwerken (o.a. de RES)
 - Niet-verplicht: de samenwerking is niet door het Rijk opgelegd.

Op welke beleidsdomeinen richten de samenwerkingsverbanden zich?



Samenwerkingsverbanden waaraan tenminste twee gemeenten uit Fryslân deelnemen

		Domein → Totaal ↓	Bedrijfs- voering	Belasting	Onderwijs, cultuur & sport	Energie & duurzaam- heid	Economie	Ruimte	Sociaal domein	Veiligheid & volksgezond heid
Verplicht	Openbaar lichaam	3						✓		✓
Semi- verplicht	Openbaar lichaam	-								
	Netwerk- constructie	5			✓				✓	✓
	Afstemming	3				✓			✓	✓
	Privaatrechtelijk	-								
Van onderop	Openbaar lichaam	16	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	Netwerk- constructie	9	✓		✓	✓	✓	✓	✓	
	Afstemming	14	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
	Privaatrechtelijk	20	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓

Berenschot



rijksuniversiteit
groningen

campus fryslân

2

Kenmerken van de regio

Inleiding: Kenmerken van de regio

Waarom brengen we de kenmerken van de regio in kaart?

Een BRE acteert binnen een bepaalde context: naar analogie van de ecosysteem-metafoor, de biotoop. Elke biotoop heeft bepaalde kenmerken die lastig te veranderen zijn. Deze hebben betrekking op de fysieke omgeving (hoe ziet het gebied eruit), de demografie (hoeveel inwoners heeft het gebied en wat zijn hun kenmerken), economische structuurkenmerken en identiteit van de regio.

Het is van belang om deze gebiedskenmerken in kaart te brengen, omdat ze de publieke waardecreatie in het BRE beïnvloeden. Bepaalde (combinaties) van gebiedskenmerken geven een BRE een meer of minder gunstige uitgangspositie. Bijvoorbeeld: regio's die economisch floreren, blijken vaak een gezonde beroepsbevolking en aantrekkelijke woonomgevingen hebben (Raspe e.a. 2017). Uit onderzoek blijken inwoners van Drenthe het gelukkigst van Nederland dankzij de 'rust en ruimte' in het gebied (Atlas voor de gemeenten, 2017). Ook in het verleden gemaakte keuzes zijn van invloed: zo doen regio's met een mainport (zoals Schiphol of de Rotterdamse haven) het economisch vaak goed. Afhankelijk van de gebiedskenmerken kunnen sterktes en zwaktes in termen van publiekewaardecreatie dus steeds in dezelfde regio's neerslaan (Raspe & Stam 2019). Lastiger meetbaar maar minstens zo relevant, is de invloed van een gedeelde regionale identiteit en de (politiek-bestuurlijke) cultuur op de kwaliteit van de samenwerking.

Welke kenmerken brengen we in kaart?

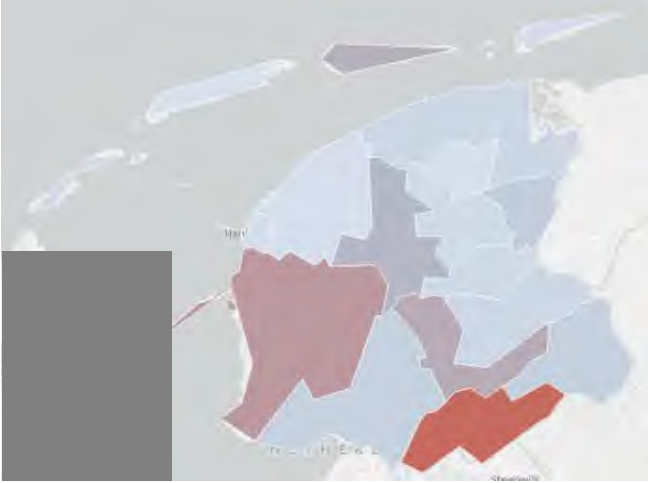
Op basis van openbare en eigen databronnen brengen we in kaart:

1. Demografische gebiedskenmerken
 - Prognose bevolkingsgroei
 - Groene en grijze druk
2. Geografische structuurkenmerken
 - Adressendichtheid
 - Bodemgebruik
3. Wonen
 - Samenstelling woningvoorraad
 - Ontwikkeling huizenprijzen
 - Afstand tot voorzieningen
4. Maatschappelijke betrokkenheid
 - Percentage inwoners dat vrijwilligerswerk doet
 - Opkomstpercentage Tweede Kamerverkiezingen
5. Regionale identiteit: politieke voorkeur
 - Stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen 2021 en gemeenteraadsverkiezingen 2018
 - Politieke kleur gemeenten: verdeling raadszetels en gevormde coalities.

De economische gebiedskenmerken komen aan de orde in het hoofdstuk over het Economisch Ecosysteem.

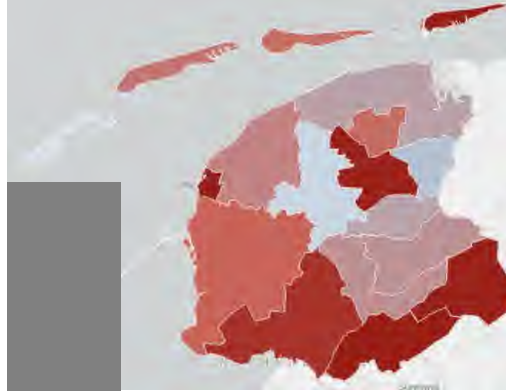
Demografische structuurkenmerken

Prognose bevolkingsgroei 2020-2050



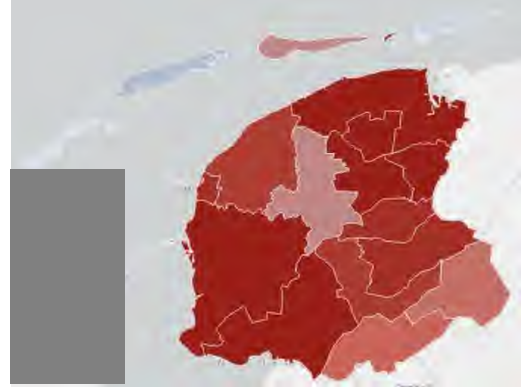
De bevolking zal in de periode 2020-2050 naar verwachting krimpen in de meeste gemeenten in de regio. Uitzonderingen hierop zijn de gemeenten Weststellingwerf (+3,86%) en Súdwest-Fryslân (+1,22%). De gemeenten Heerenveen, Leeuwarden en Ameland blijven naar verwachting stabiel. De grootste krimp wordt in de gemeente Terschelling verwacht (-24,49%).

Grijze druk (2020)



De grijze druk is de verhouding tussen het aantal personen van 65 jaar of ouder en het aantal personen van 20 tot 65 jaar. De grijze druk ligt in de regio bijna twee procentpunten hoger dan het landelijk gemiddelde: 40,23% tegenover 38,45%. Uitschieters naar beneden zijn Vlieland (28,7%) en Leeuwarden (31%). Uitschieter naar boven is Schiermonnikoog (50,6%).

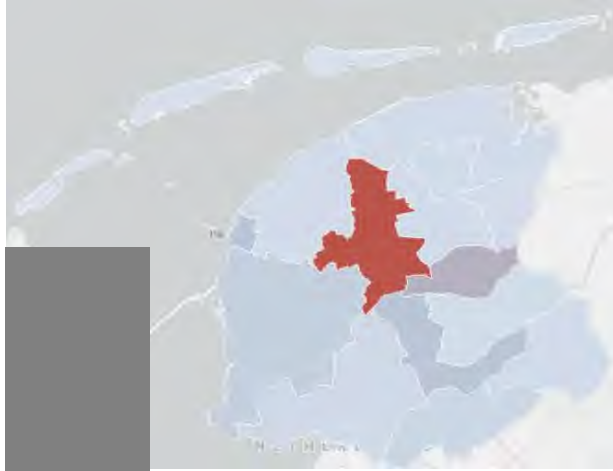
Groene druk (2020)



De groene druk is de verhouding tussen het aantal personen van 0 tot 20 jaar en het aantal personen van 20 tot 65 jaar. De groene druk ligt een klein procentpunt onder het landelijk gemiddelde: 37,66% tegenover 38,6%. Gemeenten met een lagere groene druk dan het landelijk gemiddelde zijn de Waddengemeenten, Leeuwarden en Ooststellingwerf. De rest van de Friese gemeenten kent een bovengemiddeld groene druk.

Geografische structuurkenmerken

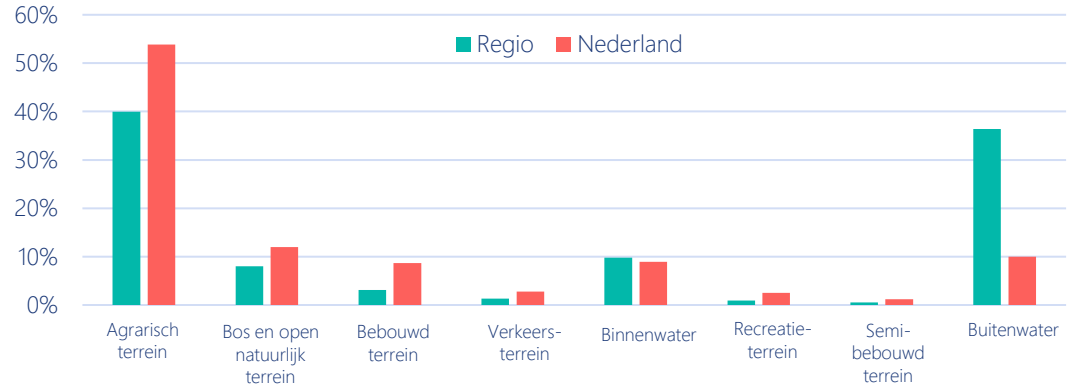
Gemiddeld aantal adressen per km² (2021)



In de regio Fryslân zijn er gemiddeld 665 adressen/km². Dit is aanzienlijk minder dan het landelijk gemiddelde (1174 adressen/km²).

Binnen de regio zijn de verschillen groot: in Leeuwarden zijn er per km² 2148 adressen tegenover 213 adressen per km² in Vlieland. De 5 gemeenten met de hoogste adressendichtheid zijn de gemeenten die de 5 grootste steden van Fryslân herbergen: Leeuwarden, Smallingerland (Drachten), Heerenveen, Súdwest-Fryslân (Sneek) en Harlingen. Alleen de adressendichtheid van Leeuwarden en Smallingerland liggen boven het landelijk gemiddelde. De Waddengemeenten zijn de gemeenten met veruit de laagste adressendichtheid.

Bodemgebruik (2015)



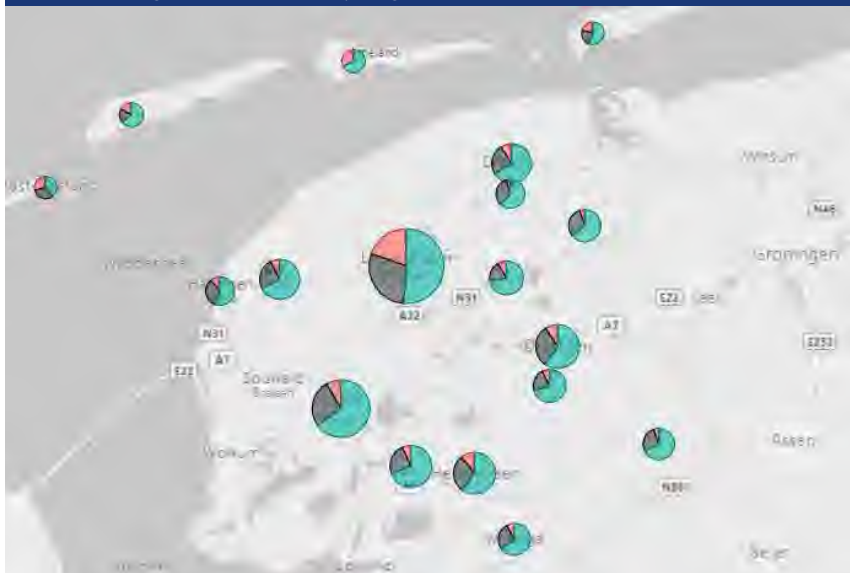
Het aandeel agrarisch terrein is in de regio kleiner dan het gemiddeld in Nederland. Dit is te verklaren door het grote aandeel water in Fryslân, waarbij met name het aandeel buitenwater eruit springt. De vele meren, de Waddenzee en het IJsselmeer zijn kenmerkend voor de regio. Verder valt op dat het aandeel bebouwd terrein en het aandeel verkeersterrein kleiner is dan landelijk gemiddeld.

Wonen: samenstelling woningvoorraad

Het aandeel koopwoningen van de totale woonvoorraad van Fryslân (62%) ligt hoger dan het Nederlands gemiddelde (57%). Binnen de regio ligt het aandeel koopwoningen in de minder-verstedelijkte gebieden een stuk hoger dan in de steden. Ter illustratie: in Tytsjerksteradiel bestaat 72% van de woonvoorraad uit koopwoningen, in Leeuwarden is dit 51%.

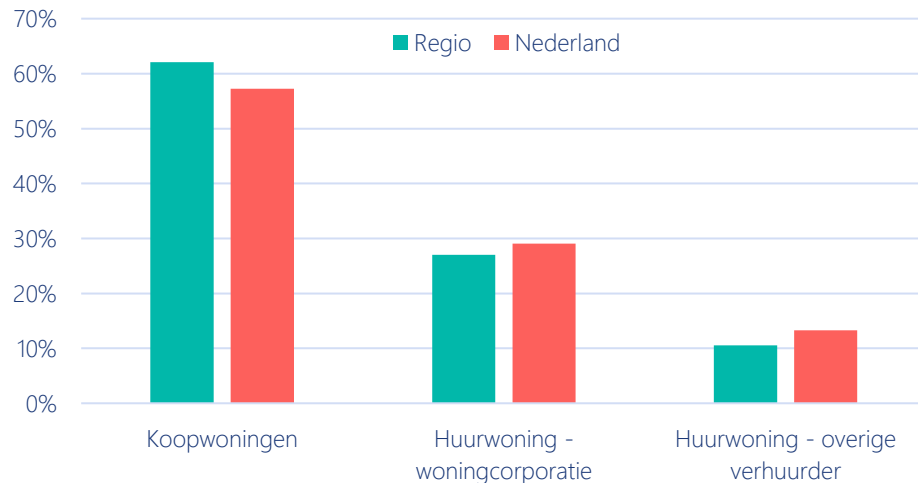
Het aandeel huurwoningen in het bezit van woningcorporaties ligt in Fryslân iets lager (27%) dan landelijk gemiddeld (29%).

Samenstelling woonvoorraad per gemeente (2020)



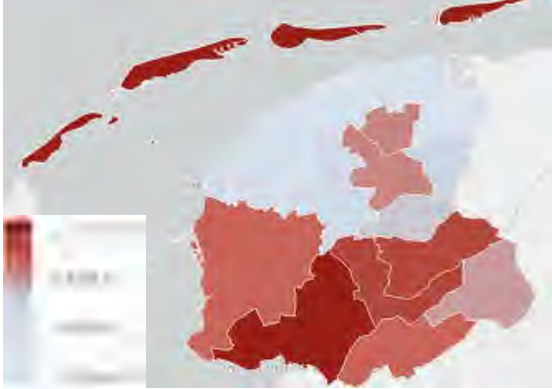
Koopwoningen
Huurwoning – eigendom woningcorporatie
Huurwoning – eigendom overig

Samenstelling woonvoorraad Nederland en de regio (2020)

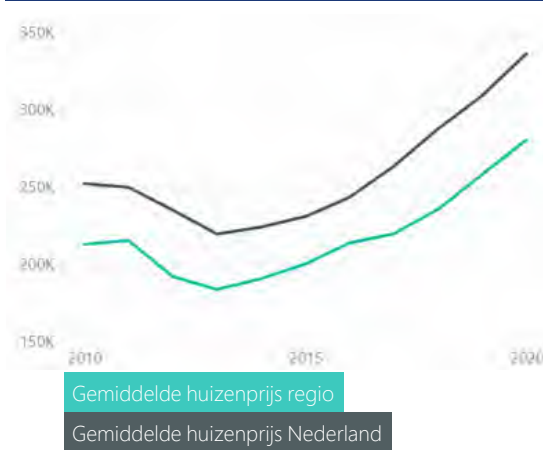


Wonen: gemiddelde huizenprijzen

Gemiddelde huizenprijzen (2020)



Ontwikkeling huizenprijzen (2020)



Woningmarktcijfers Q2 2021 (NVM)

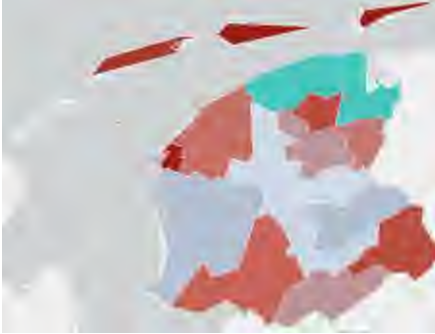


De gemiddelde huizenprijzen liggen in Fryslân structureel lager dan de gemiddelde huizenprijzen in Nederland. De Waddengemeenten zijn binnen de regio uitschieters, waarbij Vlieland met een gemiddelde huizenprijs van ruim 400.000 euro ver boven de rest ligt. Op het vasteland liggen de huizenprijzen in de zuidelijke gemeenten iets hoger dan in de noordelijke gemeenten. De gemeente met de laagste gemiddelde huizenprijzen is Noardeast-Fryslân: +/- 215.000 euro.

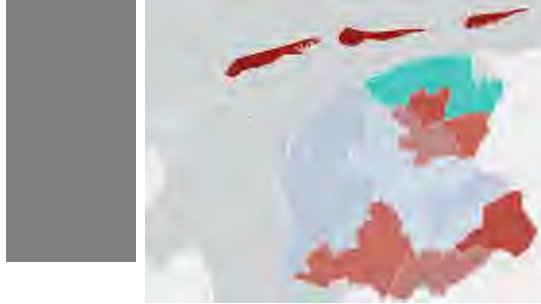
In de CBS cijfers zijn de eventuele gevolgen van Covid-19 nog niet meegenomen. Deze zien we wel terug in de woningmarktcijfers van de NVM. De kaart geeft de ontwikkeling van de huizenprijzen weer in Q2 2021 vergeleken met Q2 2020. In Nederland stegen de huizenprijzen gemiddeld met 20%. In de regio Leeuwarden e.o. de stijging iets minder dan gemiddeld (19%); in de regio's Opsterland (22%), Zuidwest-Friesland (22%), Zuid-Friesland (26%) en Oost-Friesland (30%) was de stijging (veel) groter dan gemiddeld.

Wonen: afstand tot voorzieningen

Gemiddelde afstand tot bioscoop in km (2020)



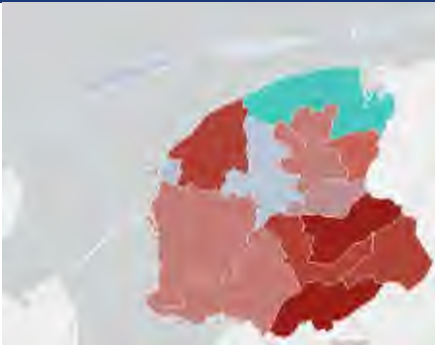
Gemiddelde afstand tot podiumkunsten in km (2019)



Gemiddelde afstand tot ziekenhuis in km (2019)



Gemiddelde afstand tot grote supermarkt in km (2020)



Culturele voorzieningen zijn voor de gemeenten aan de randen van de regio en de Waddengemeenten relatief ver weg.

Een ziekenhuis is voor iedere Friese inwoner dan weer relatief dichtbij, m.u.v. inwoners van de Waddengemeenten en Harlingen. De afstand tot een grote supermarkt en een basisschool is voor iedere Friese inwoner relatief klein: maximaal <2 kilometer voor een grote supermarkt en maximaal <5 kilometer voor een basisschool. Ook kinderdagverblijven zijn voor iedereen dichtbij: inwoners van Terschelling moeten hiervoor met 1,3 km het “verst” reizen.

De gemeenten met de grotere Friese steden zijn de gemeenten die over het algemeen de meeste voorzieningen dichtbij huis hebben.

Gemiddelde afstand tot basisschool in km (2019)



Maatschappelijke betrokkenheid

Percentage personen dat vrijwilligerswerk doet (2016)



Opkomstpercentage
Tweede
Kamerverkiezingen
(2021)



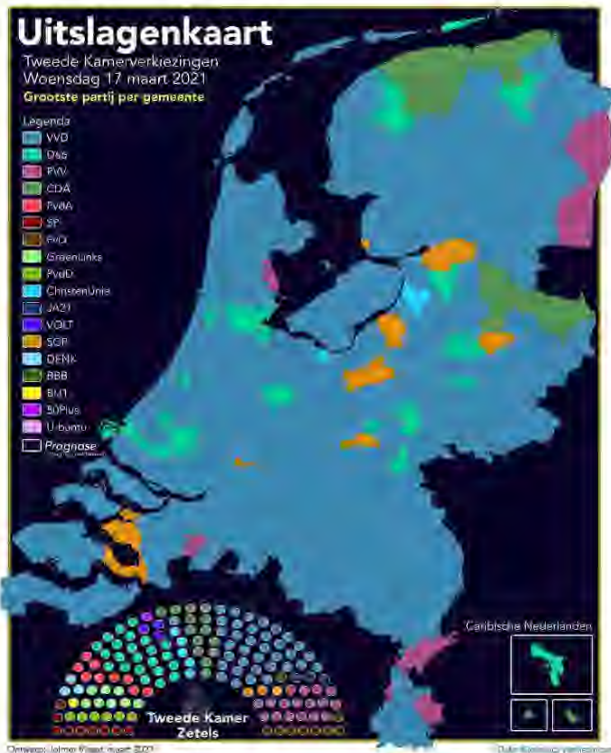
Vrijwilligerswerk is een maat voor sociale cohesie, omdat dit aangeeft dat mensen bereid zijn om hun vrije tijd te wijden aan een ander en/of een collectief goed. Inwoners van Fryslân doen gemiddeld meer vrijwilligerswerk dan gemiddeld in Nederland (37% tegenover 32%). Alle Friese gemeenten scoren hoger dan landelijk gemiddeld, behalve Leeuwarden (31%) en Harlingen (30%). Op Schiermonnikoog (43%) en Terschelling (40%) geeft het hoogste percentage inwoners aan vrijwilligerswerk te doen.

In Noardeast-Fryslân en Waadhoeke (niet weergegeven op de kaart) is het percentage personen dat aangeeft vrijwilligerswerk doet 38%. Ook hier ligt het gemiddelde dus hoger dan het Nederlands gemiddelde

Het opkomstpercentage bij de Tweede Kamerverkiezingen in Fryslân is met 85% hoger dan het landelijk gemiddelde (79%). De meeste Friese gemeenten scoren rond het landelijk gemiddelde. De Waddengemeenten laten het gemiddelde oplopen door opvallend hoge opkomstpercentages: 116%, 105%, 99% en 97%. Dit is te verklaren door het aantal toeristen dat in de Waddengemeenten naar de stembus ging.

Regionale identiteit: politieke voorkeur

Stemgedrag Tweede Kamerverkiezingen 2021



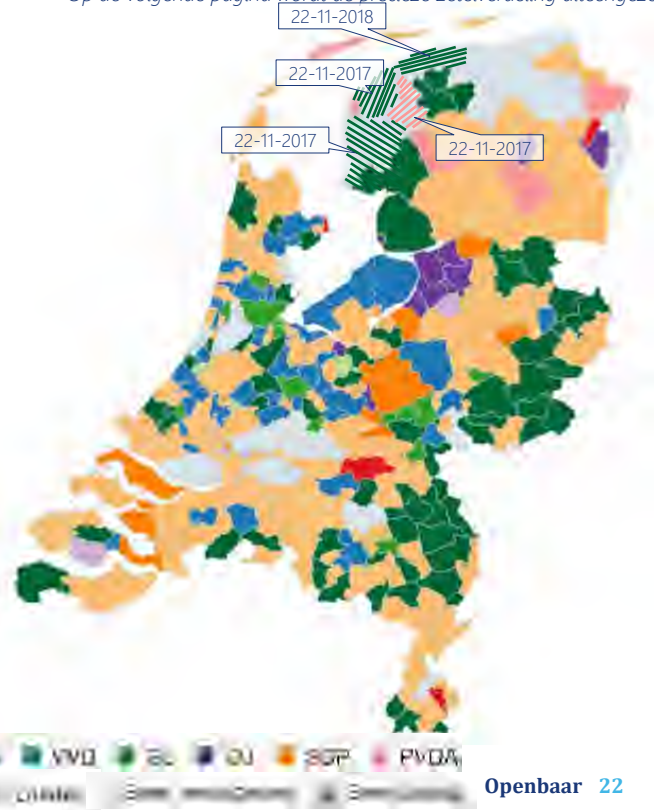
Tijdens de Tweede Kamerverkiezingen in 2021 is de VVD veruit in de meeste gemeenten tot de grootste partij verkozen, zo ook in Fryslân. In het noordelijke deel van de regio kreeg het CDA de meeste stemmen en in Leeuwarden werd D66 de grootste.

De gemeenteraadsverkiezingen van 2018 laten een iets andere verdeling zien: gemeenten in het noordoosten kleuren net zoals bij de Tweede Kamerverkiezing nog steeds groen (CDA), maar de VVD is in geen enkele Friese gemeente de grootste partij geworden. Daarnaast is de PvdA bij de gemeenteraadsverkiezingen in drie Friese gemeenten de grootste geworden en is de CDA ook in het Zuidwesten van de regio ruim vertegenwoordigd.

NB: een aantal Friese gemeenten heeft vanwege herindelingen niet deelgenomen aan de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2018 en heeft op een ander moment verkiezingen gehouden. Deze datums zijn weergegeven in de afbeelding.

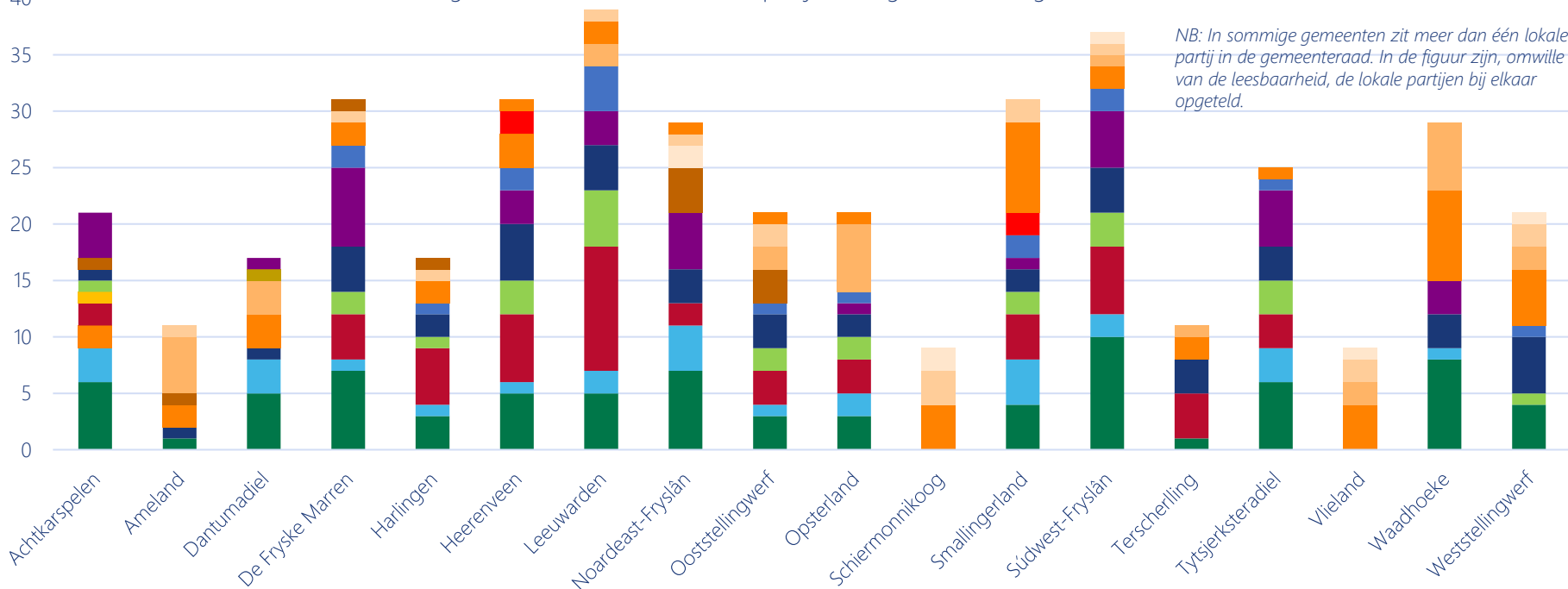
Stemgedrag gemeenteraadsverkiezingen 2018

Op de volgende pagina wordt de precieze zetelverdeling uiteengezet.



Regionale identiteit: politieke voorkeur (II)

De regio kent een veelheid aan lokale partijen, maar de landelijke partijen nemen een groter deel van de raadszetels in. Hierbij zijn het CDA (78 zetels), de PvdA (53 zetels) en de VVD (46 zetels) het meest vertegenwoordigd. Ook de Fryske Nasjonale Partij (38 zetels) is terug te zien in meerdere gemeenten. Op de Waddeneilanden (m.u.v. Terschelling) zijn de lokale partijen in de meerderheid waarbij in Schiermonnikoog en Vlieland alleen maar lokale partijen zitting nemen in de gemeenteraad.



Regionale identiteit: politieke fragmentatie

	Aantal raadszetels	Aantal partijen
Achtkarspelen	21	9
Ameland	11	6
Dantumadiel	17	7
De Fryske Marren	31	10
Harlingen	17	9
Heerenveen	31	10
Leeuwarden	39	10
Noardeast-Fryslân	29	9
Ooststellingwerf	21	10
Opsterland	21	9
Schiermonnikoog	9	3
Smallingerland	31	10
Súdwest-Fryslân	37	11
Terschelling	11	5
Tytsjerksteradiel	25	8
Vlieland	9	4
Waadhoeke	29	6
Weststellingwerf	21	8

De vorige pagina laat zien dat er een veelheid aan partijen zitting neemt in de Friese gemeenteraden.

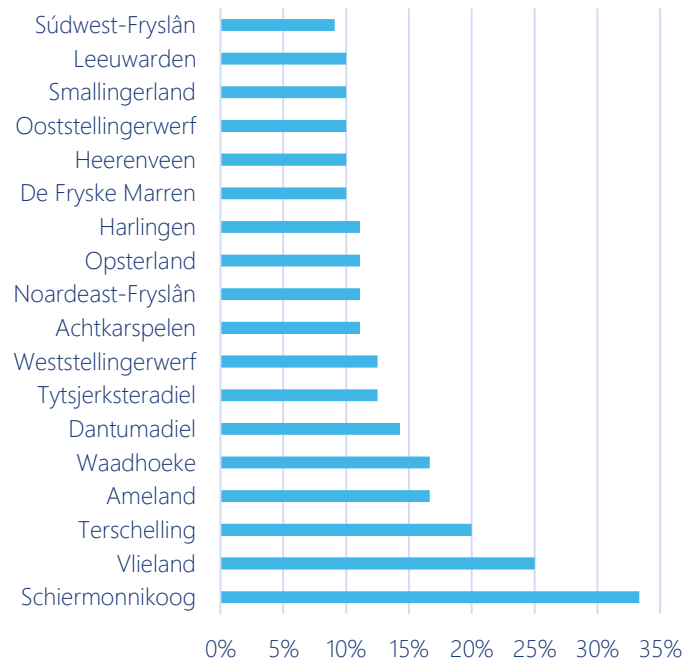
In de tabel staat per gemeente het aantal raadszetels en het aantal politieke partijen dat in de gemeenteraad zit.

De grafiek laat de mate van politieke versplintering zien: het gemiddeld aantal zetels per fractie, als deel van het totaal aantal raadszetels. Hoe kleiner het percentage, hoe meer versplintering.

Ter illustratie: In Leeuwarden zijn er 39 raadszetels te verdelen over 10 partijen. Dit betekent een gemiddelde fractiegrootte van een kleine 4 zetels, wat 10% van het totaal aantal raadszetels is. In Schiermonnikoog nemen 3 partijen de in totaal 9 raadszetels in. Dit betekent dat een fractie bestaat uit gemiddeld 3 raadszetels. Dit is 33% van het totaal aantal raadszetels in deze gemeente. De gemeenteraad van Schiermonnikoog is dus relatief minder gefragmenteerd dan die van Leeuwarden.

In Friesland vormen de Waddeneilanden uitschieters: de politieke fragmentatie is daar minder dan in de andere gemeenten. Overigens wijkt de politieke fragmentatie van de rest van Friesland niet veel af van die van de Groningse gemeenten.

Gemiddeld aantal zetels per fractie als deel van het totaal aantal raadszetels

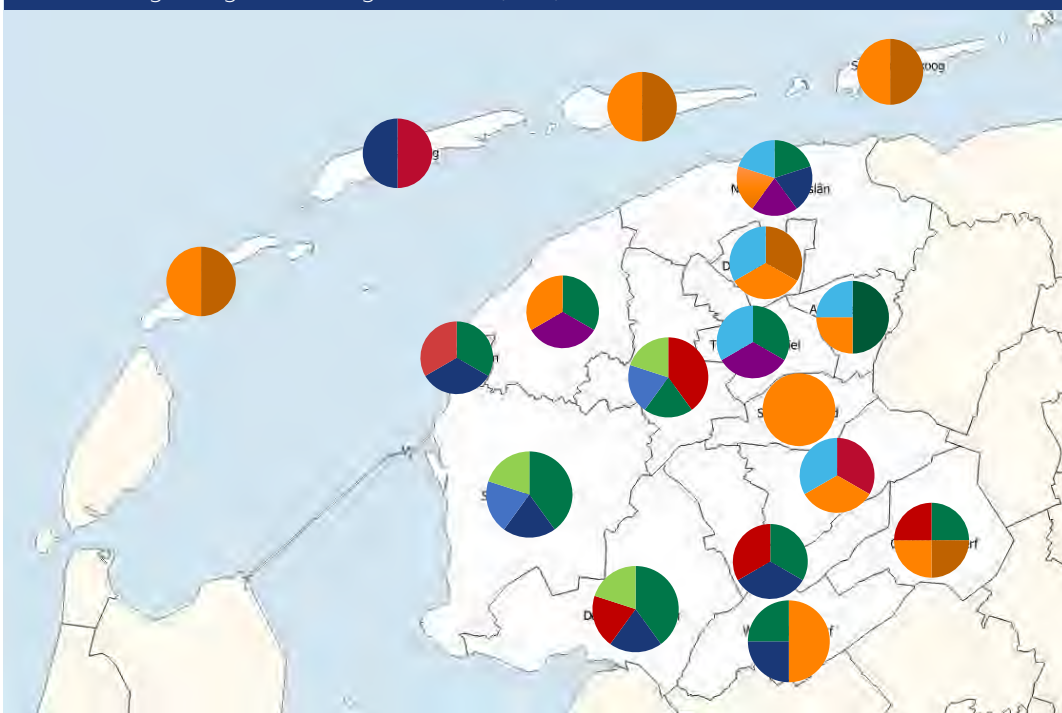


Definitie politieke fragmentatie: Er zijn in de volksvertegenwoordiging meer partijen vertegenwoordigd zijn dan voorheen; er zijn meer partijen nodig om een meerderheidscoalitie te vormen en de omvang van de gemiddelde politieke fractie neemt af (Herweijer en Lunsing, 2016).

Figuur is exclusief burgemeesters

Regionale identiteit: politieke voorkeur (III)

Samenstelling colleges excl. Burgemeesters (2021)



Lokale partijen in het college

Achtkarspelen

- GBA

Ameland

- AmelandEén
- Algemeen Belang Ameland

Dantumadiel

- Gemeentebelangen
- Sociaal Links

Noardeast-Fryslân

- S!N

Ooststellingwerf

- OoststellingwerfsBelang
- Partijonafhankelijk

Opsterland

- Opsterlands Belang

Schiermonnikoog

- Samen voor Schiermonnikoog
- Schiermonnikoogs Belang

Smallingerland

- Onafhankelijk

De lokale en de confessionele partijen zijn in de colleges het meest vertegenwoordigd. In vier gemeenten, waaronder drie Waddeneilanden, bestaat het college geheel uit afgevaardigden van lokale partijen.

Opvallend is dat er zeven gemeenten zijn zonder een lokale partij in het college en dat deze een aangrenzend geheel vormen (Schiermonnikoog is hierbij een uitzondering). Een vergelijking met de vorige pagina laat zien dat er in deze gemeenten inderdaad ook minder lokaal wordt gestemd.

Vlieland

- GroenWit
- Nieuw Liberaal Vlieland

Waadhoeke

- SAM

Weststellingwerf

- Weststellingwerfs Belang

CDA CU D66 Fryske Nasjonale Partij Groenlinks PvdA VVD

Het economisch ecosysteem

3

Inleiding: het economisch ecosysteem

Wat bedoelen we met het economisch ecosysteem?

Het economisch ecosysteem bestaat enerzijds uit de economische kenmerken van het gebied en anderzijds uit de belangrijkste economische actoren in de regio.

Economische kenmerken

De economische kenmerken brengen wij in beeld op basis van de *entrepreneurial ecosystems*-benadering zoals ontwikkeld door prof. Erik Stam. Deze benadering vertrekt vanuit de gedachte dat regio's voor hun economische ontwikkeling gebaat zijn bij productief ondernemerschap, in de vorm van nieuwe groeiende ondernemingen en ondernemend gedrag in bestaande organisaties. Productief ondernemerschap resulteert in waardecreatie op allerlei vlakken, zoals werkgelegenheid, groei in toegevoegde waarde of welzijn. Om dit productief ondernemerschap te laten floreren, is een effectief ecosysteem nodig, waarin verschillende elementen (actoren en factoren) samenwerken om de condities te scheppen voor ondernemerschap.

De benadering maakt onderscheid tussen randvoorwaarden die niet op korte termijn te beïnvloeden zijn en iets gemakkelijker beïnvloedbare systeemelementen. Dit zijn als het ware de knoppen waaraan kan worden gedraaid om het ecosysteem te versterken.

We zijn benieuwd naar deze variabelen in Fryslân. We brengen verschillende indicatoren in beeld. Daarvoor moeten we data op gemeenteniveau aggregeren naar regioniveau. Helaas is niet voor elke variabele gemeentelijke data voorhanden.

Berenschot



Wat we wel in beeld kunnen brengen, zijn:

- Systeemelementen: talent, nieuwe kennis en intermediaire diensten
- Randvoorwaarden: formele instituties, ondernemerschapscultuur, fysieke infrastructuur en vraag

In de bijlage hebben we een overzicht opgenomen met voor elk van deze variabelen een beschrijving en de bijbehorende indicatoren en databron.

We vullen deze data aan met data over de sectorstructuur. Door *sectoren* in kaart te brengen, ontstaan meer mogelijkheden om te differentiëren tussen regio's.

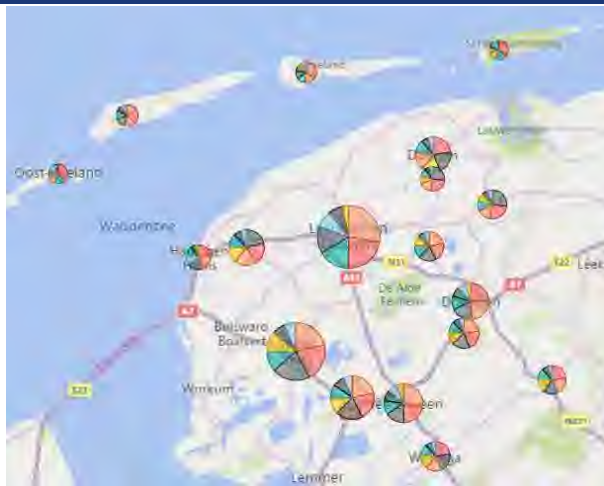
Economische actoren

In de regio werken naast overheden ook bedrijven en kennisinstellingen, individueel en samen (bijvoorbeeld in triple helix samenwerkingen), aan maatschappelijke opgaven, waaronder de groei van de bedrijvigheid. Een aantal van deze spelers zullen wij in fase 2 bevragen over het functioneren van het BRE Fryslân.

Sector structuur

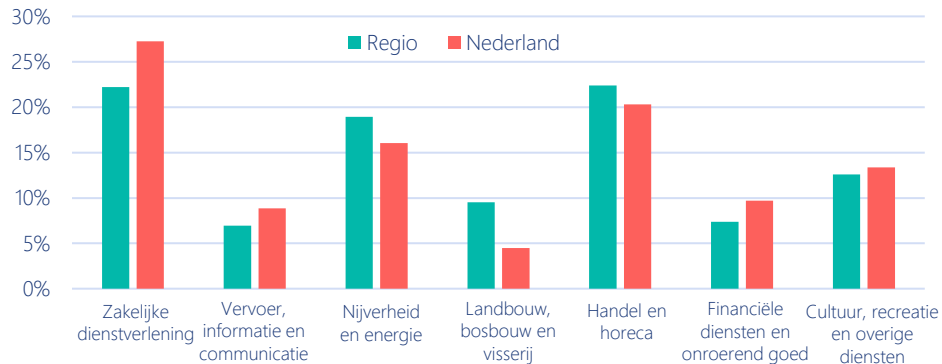
Sector structuur (2020)

- Zakelijke dienstverlening
- Vervoer, informatie en communicatie
- Nijverheid en energie
- Landbouw, bosbouw en visserij
- Handel en horeca
- Financiële diensten en onroerend goed
- Cultuur, recreatie en overige diensten



Fryslân kent in vergelijking met het landelijk gemiddelde relatief veel bedrijven die zich richten op handel & horeca, nijverheid & energie en op landbouw, bosbouw & visserij. Binnen de regio is te zien dat vooral op de Waddeneilanden handel en horeca een groot deel uitmaakt van de plaatselijke sector structuur. Fryslân heeft in vergelijking met het landelijk gemiddelde minder bedrijven die zich richten op zakelijke dienstverlening, financiële diensten & onroerend goed en cultuur, recreatie & overig en vervoer, informatie & communicatie (al is het verschil bij deze twee laatstgenoemde categorieën erg klein).

De meeste bedrijven vestigen zich in het zuidwesten van de regio. Leeuwarden (10.500 bedrijven) en Súdwest-Fryslân (9.350 bedrijven) zijn hierin absolute koplopers. In de Waddengemeenten (gemiddeld 400 bedrijven) zijn de minste bedrijven gevestigd.

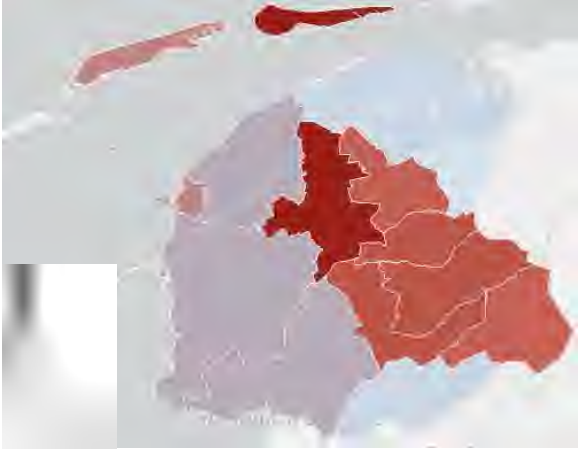


Spreading bedrijfsvestigingen (2020)



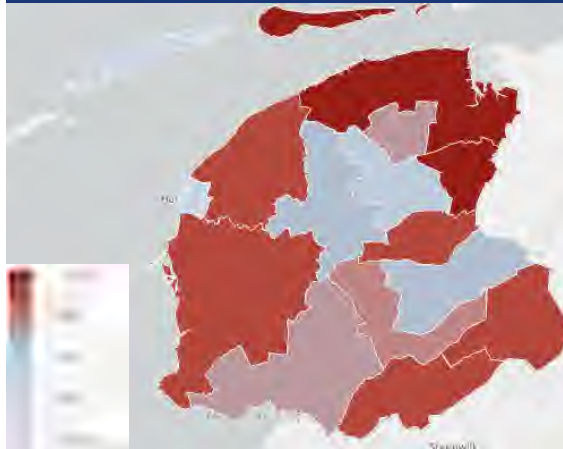
Ecosysteem voor ondernemerschap – systeemkenmerk *Talent*

Aandeel hoogopgeleiden (15-75 jaar) (2019)



Hoog: hbo of wo.

Aandeel laagopgeleiden (15-75 jaar) (2019)



Laag: basisonderwijs, het vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo of de assistentenopleiding (mbo-1).

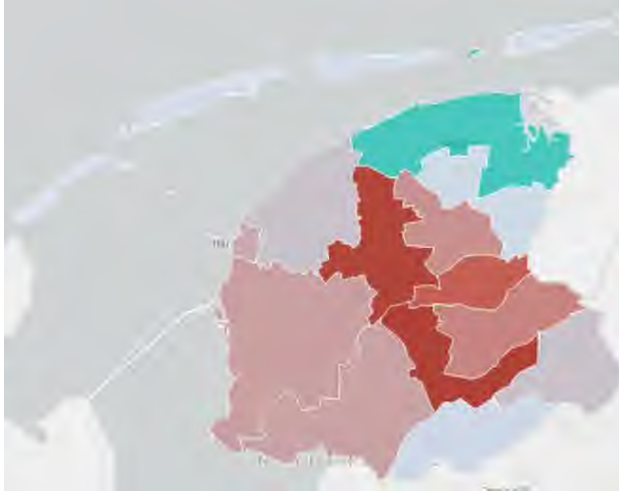
Het aandeel hoogopgeleiden is in Leeuwarden met 34% het hoogste van de regio. Ameland volgt hierop met 33%. In het noorden en het zuiden zijn er relatief weinig hoogopgeleiden woonachtig waarbij met 18% Achtkarspelen hier het laagste op scoort.

Het aandeel laagopgeleiden ligt in de gemeenten relatief dicht bij elkaar. De kaart geeft weliswaar kleurverschillen aan, maar de marges zijn klein (zie legenda bij aandeel laagopgeleiden). Achtkarspelen (33%) heeft het grootste aandeel laagopgeleiden. Terschelling en Harlingen hebben met 25% de minste laagopgeleiden.

Ecosysteem voor ondernemerschap – systeemkenmerken

Intermediaire diensten en Nieuwe kennis

Intermediaire diensten (% bedrijven in zakelijke dienstverlening) (2021)



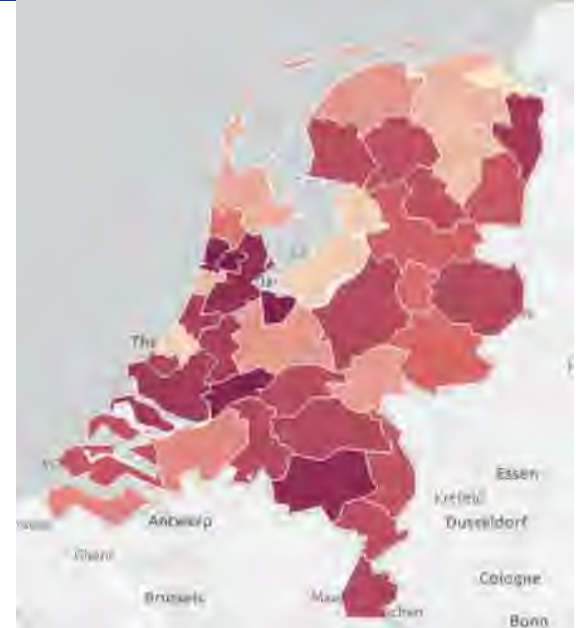
De regio heeft redelijk geclusterd beeld wat betreft het aandeel bedrijven dat zich richt op intermediaire diensten.

Het aandeel bedrijven in de zakelijke dienstverlening is relatief hoog in de gemeenten Leeuwarden, Heerenveen en Smallingerland vergeleken met andere gemeenten in de regio. Dit zijn de gemeenten met de drie grootste Friese steden.

Het percentage bedrijven in de zakelijke dienstverlening in Fryslân is lager (15,1%) dan het Nederlands gemiddelde (19,7%).

Berenschot

Nieuwe kennis (% investeringen in research & development) (2018)

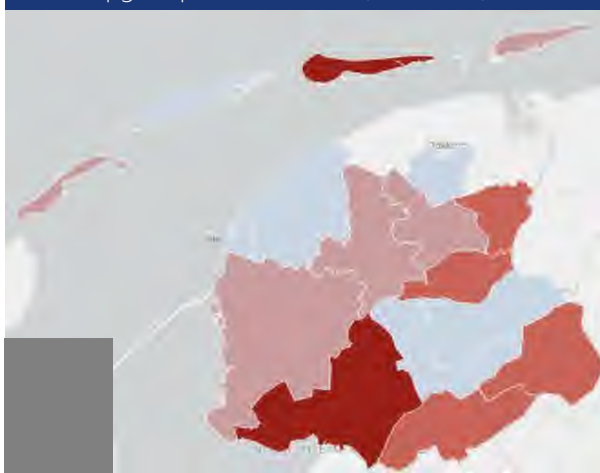


De investeringen in R&D in vergelijking met het landelijk gemiddelde (7,8%) verschillen per Friese COROP-regio: Noord-Fryslân investeert 6,1%, Zuidoost-Fryslân investeert 8,3% en Zuidwest-Fryslân investeert 8,4%

Ecosysteem voor ondernemerschap – randvoorwaarde

Formele Instituties

Aantal opgestapte wethouders (2015-2019)



Tussen 2015 en 2019 zijn er verspreid over 12 gemeenten in totaal 24 wethouders opgestapt in de regio. Dit is 2,3% van het aantal opgestapte wethouders in Nederland in de periode (954). De gemeenten met de meeste opgestapte wethouders in deze periode zijn Ameland en De Fryske Marren: 5 wethouders stapten hier op. Het vroegtijdig beëindigen van een ambtstermijn kan verschillende motivaties hebben. We onderscheiden de motieven politiek (bijv. een coalitiebreuk of breuk in de fractie), integriteit en persoonlijk (bijv. gezondheid of een nieuwe baan). In Fryslân stapten 20 wethouders op vanwege een politiek motief en 4 wethouders vanwege een persoonlijke reden.

Berenschot

Gemeenten met integriteitsschendingen (2013-2019)



Een integriteitsaffaire betreft het overtreden van geldende morele waarden, normen en regels. Dit kunnen ook (per partij verschillende) interne regels zijn (zie begrippenlijst in bijlage).

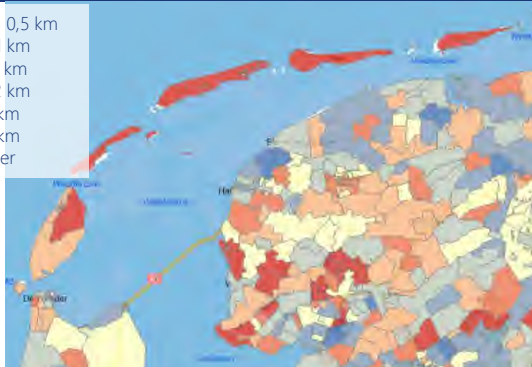
Tussen 2013 en 2019 waren er 274 integriteitsschendingen in Nederland, waarvan 12 in de regio Fryslân: 2 daarvan vonden plaats in de gemeente Terschelling en in de gemeenten Vlieland, Ameland, Schiermonnikoog, Leeuwarden, Smallingerland, Tytsjerksteradiel, Heerenveen, Opsterland, Ooststellingwerf en Weststellingwerf vond 1 integriteitsschending plaats.

Ecosysteem voor ondernemerschap – randvoorwaarde

Fysieke Infrastructuur

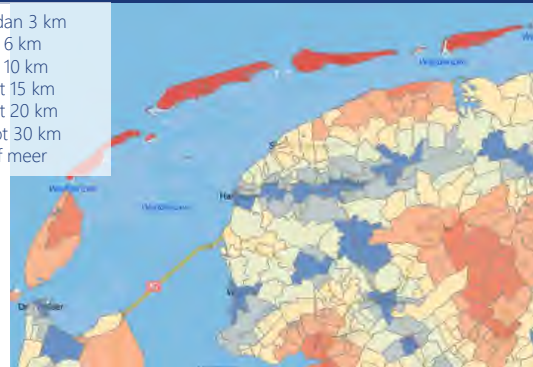
Gemiddelde afstand tot hoofdverkeersweg in km (2018) op wijkniveau

Minder dan 0,5 km
0,5 km tot 1 km
1 km tot 1,5 km
1,5 km tot 2 km
2 km tot 3 km
3 km tot 4 km
4 km of meer

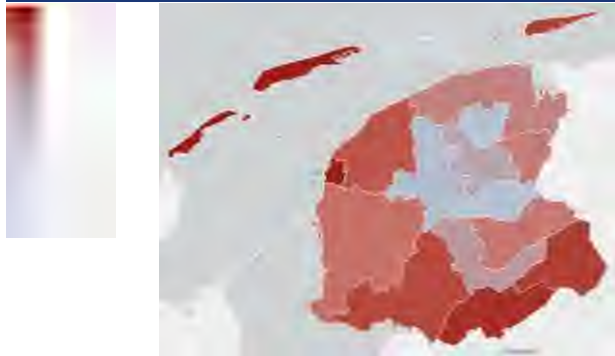


Gemiddelde afstand tot treinstation in km (2019) op wijkniveau

Minder dan 3 km
3 km tot 6 km
6 km tot 10 km
10 km tot 15 km
15 km tot 20 km
20 km tot 30 km
30 km of meer



Gemiddelde woon-werk afstand in km (2019)



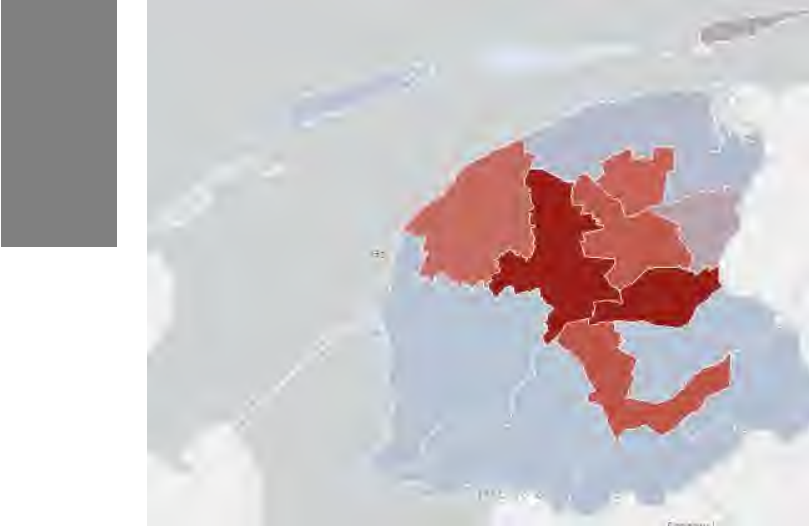
De kaart met de gemiddelde afstand tot een hoofdverkeersweg laat een versnipperd beeld zien. Met name de kernen in de gemeente Súdwest-Fryslân verschillen van elkaar: in sommige delen van de gemeente is de gem. afstand tot een hoofdverkeersweg veel kleiner en in andere veel groter dan landelijk gemiddeld (2 km). De kernen in het noorden van de regio hebben een relatief kleine afstand tot de hoofdverkeersweg, maar een grotere afstand tot een treinstation: er loopt door dit gebied geen spoorlijn. Aan de randen van het noorden, oosten en zuiden is de afstand tot een treinstation hoger dan het landelijk gemiddelde (7 km). Het is vanwege de afwezigheid van een hoofdverkeersweg én een treinstation niet geheel verrassend dat de Waddeneilanden rood kleuren op de kaarten.

De gemiddelde woon-werk afstand is in de regio relatief groot: 27 km tegenover 23 km landelijk gemiddeld. Aan de randen van de regio zijn de woon-werk afstanden het grootst. Opvallend zijn de grote woon-werkafstanden op de Wadden: veel inwoners van deze gemeenten werken dus niet op het eiland.

Ecosysteem voor ondernemerschap – randvoorwaarden

Ondernemerschapscultuur en Vraag

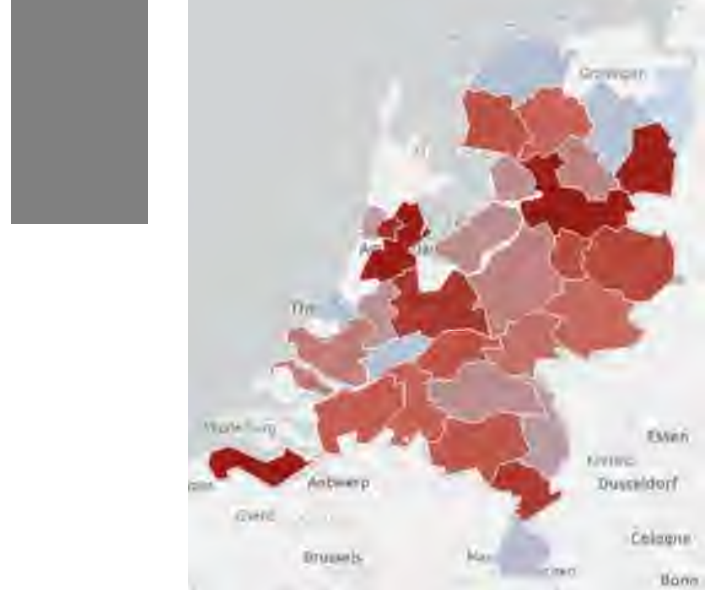
Aantal bedrijfsoprichtingen per 1000 vestigingen (2019)



In Fryslân worden minder (74) bedrijven opgericht dan gemiddeld in Nederland (91). Aan de buitenkanten van de regio ligt het aantal nieuwe bedrijven lager dan in de rest van de regio.

De meeste bedrijven worden opgericht in de gemeenten Leeuwarden (102) en Smallingeland (99). In de gemeenten Vlieland (25) en Ameland (37) ligt het relatieve aantal bedrijfsoprichtingen het laagst.

Bruto Regionaal Product (2018)



De groei van het Bruto Regionaal Product (BRP) is in de COROP-regio's Zuidwest-Fryslân (2,7%) en Zuidoost-Fryslân (2,4%) hoger dan gemiddeld in Nederland (1,7%). In Noord-Fryslân (0,7%) is de groei kleiner dan het landelijk gemiddelde.

Economische actoren

Welke economische actoren zitten er in het online (website en Twitter) netwerk van gemeenten en het Wetterskip in Fryslân? *NB: dikgedrukt komen zowel in website- als in Twitternetwerk voor.*

Binnen Fryslân	
Brancheorganisaties/ platforms	De Friese Zaak, Stichting Marktbeheer, Business Contact Dagen Noord, Ondernemend Friesland, Verkiezing Friese Onderneming van het Jaar
Publiek-private samenwerking	Circulair Friesland , YN Business, Energieloket, Vestigen in Friesland, Friese Ontwikkelings Maatschappij, Qop, Biosintrum, Agenda IJsselmeergebied, Holwerd Aan Zee
Bedrijfsterreinen	Bedrijvenpark A7
Bedrijven	Rederij Doeksen, Wagenborg Passagiersdiensten, Tercera-Go, KwadrantGroep, Paul de Ruiter Architects, Bakker Transport & Warehousing, Jansma Drachten B.V.
Kennisinstellingen	EduFrysk, RUG (Campus Fryslân) , Friesland College, ROC Friese Poort, Fryske Akademy, Nordwin College, WUR Marine

Bovenstaande organisaties zijn gebaseerd op een online analyse. De websites van gemeenten en het Wetterskip zijn gescraped en middels een zogenaamde hyperlink analyse onderzocht op links naar andere websites. De websites waar de gemeenten en waterschappen naar verwijzen zijn gecodeerd naar type organisatie. Ook is er een scrape gedaan op de Twitter accounts van de 18 gemeenten en het waterschap uit het BRE. Hierbij is gekeken wie er door de gemeenten en waterschappen is getagd (d.w.z. vermeld in een bericht via een link). In hoofdstuk 5 (pp. 40-45) gaan we hier verder op in.

Berenschot

The background of the slide is a blurred photograph of a newspaper and two cups of coffee. The newspaper is the 'fryslân' (Friesland) edition, dated 11 September 2014. The word 'fryslân' is prominently displayed in a large, bold, black font. Below it, the word 'Tweesp' is partially visible. The newspaper is spread out on a wooden surface. Two white ceramic cups of coffee, one with a latte and the other with a cappuccino, are placed on saucers. The overall scene is warm and inviting, suggesting a morning routine.

4

Het maatschappelijk ecosysteem

Inleiding: het maatschappelijke ecosysteem

Wat bedoelen we met het maatschappelijk ecosysteem?

Met het maatschappelijke ecosysteem bedoelen we ten eerste, het gebied dat vanuit het perspectief van inwoners doorgaat als 'de regio' en ten tweede de maatschappelijke actoren die zich inzetten voor het realiseren van maatschappelijke opgaven.

De regio vanuit inwonerperspectief

We hebben het gebied van het BRE gedefinieerd aan de hand van de dataset 'interbestuurlijke samenwerking 2020'. We definiëren de regio dus vanuit het perspectief van de overheid.

Het is de vraag in hoeverre deze bestuurlijke definitie van de regio samenvalt met de maatschappelijke definitie. Wat is 'de regio' vanuit het perspectief van inwoners? Waar wonen, werken en recreëren zij, waar maken ze gebruik van voorzieningen en waar hebben ze sociale contacten? Een analyse van het zogenaamde *daily urban* of *rural system* geeft inzicht in het maatschappelijke ecosysteem.

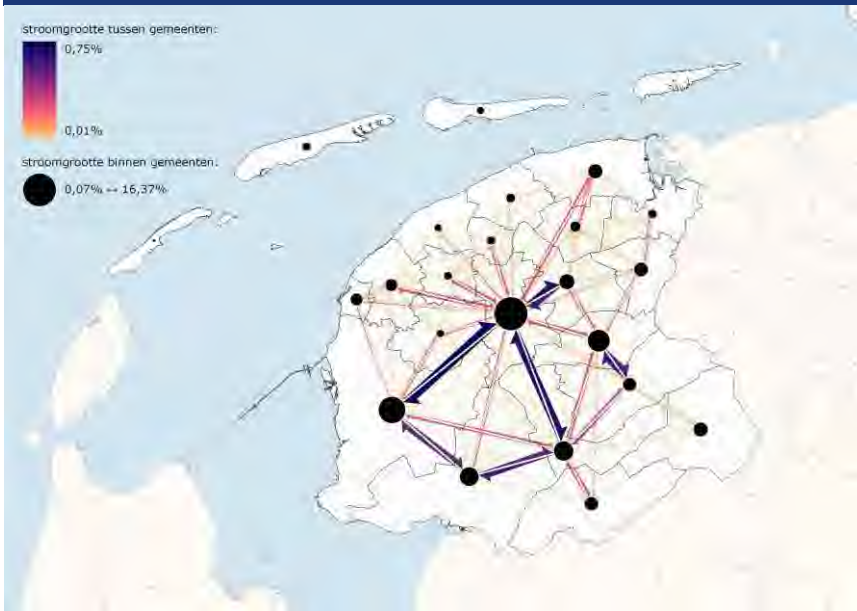
Maatschappelijke actoren

In de regio zetten inwoners en maatschappelijke actoren zich in tal van vormen (al dan niet formeel georganiseerd) in voor het realiseren van maatschappelijke opgaven. Een aantal van deze actoren zullen wij in fase 2 bevragen over het functioneren van het BRE Fryslân.



Verplaatsingen van inwoners binnen Fryslân

Mobiliteitsstromen tussen gemeenten als percentage van alle mobiliteit binnen de regio Fryslân



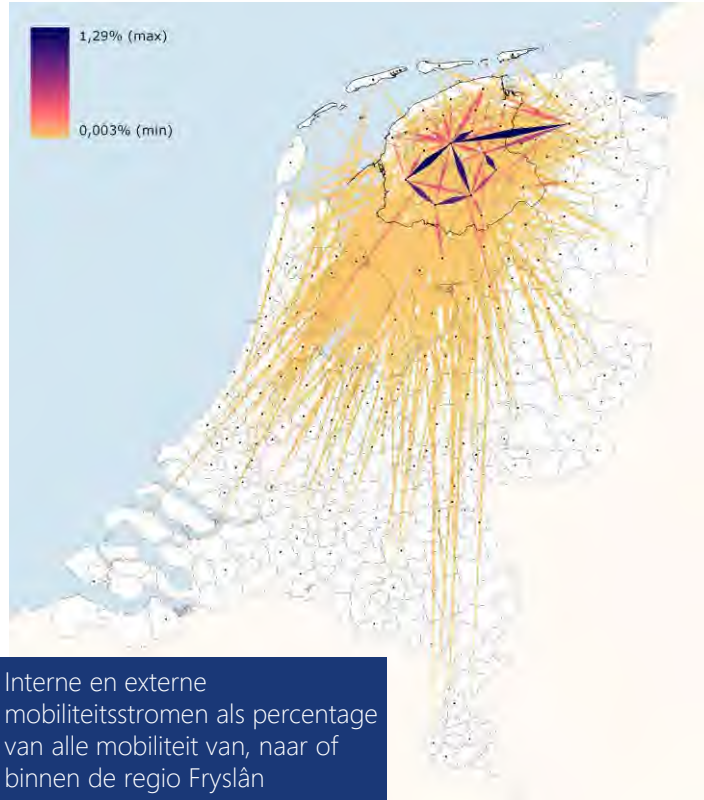
Geodienst (CIT, Rijksuniversiteit Groningen), eigen bewerking (2021), OViN (2015-2017)

NB: de beschikbare data stamt uit 2015-2017. Op 1 januari 2019 zijn Dongeradeel, Ferwerdareel en Kollumerland en Nieuwkruisland gefuseerd tot Noardeast-Fryslân. Bij een analyse op basis van nieuwere data zullen de stromen tussen deze voormalige gemeenten worden opgeteld. Hierdoor zal het aandeel vervoersbewegingen van en naar Noardeast-Fryslân stijgen (en wordt de gekleurde streep donkerder).

In de afbeelding links worden de verplaatsingen van inwoners binnen de regio Fryslân weergegeven. De gekleurde strepen staan voor de grootte van de verkeersstroom tussen gemeenten (hoe donkerder hoe groter de stroom). De zwarte stip staat voor de stroomgrootte binnen de gemeente (des te groter des te groter is de stroom). Uit het overzicht komen de volgende trends naar voren:

- Van het totaal aantal verplaatsingen binnen de regio vindt **77% binnen een gemeente** en **23% tussen twee gemeenten** plaats. Inwoners van de regio bewegen zich dus overwegend binnen de grenzen van hun woongemeente.
- **Leeuwarden** is een duidelijke hub binnen de regio. Verplaatsingen van en naar deze gemeente vinden voornamelijk – in volgorde van stroomgrootte – plaats met **Súdwest-Fryslân**, **Heerenveen** en **Tytsjerksteradiel**.
- Ook tussen **Opsterland** en **Smallingerland** is er een relatief grote verplaatsingsstroom. Hetzelfde geldt voor de **Fryske Marren** en **Heerenveen** & de **Fryske Marren** en **Súdwest-Fryslân**.

Verplaatsingen van inwoners buiten de regio



Geodienst (CIT, Rijksuniversiteit Groningen), eigen bewerking (2021), OVIN (2015-2017)

In de afbeelding links staan alle verplaatsingen van inwoners binnen en buiten de regio. Hoe paarser de kleur, des te meer verplaatsing er plaatsvindt. Uit dit overzicht komt het volgende beeld naar voren:

- Maar liefst **92%** van alle bewegingen van en naar Fryslân **blijft binnen deze regio**. Daarvan vindt het grootste deel van de verplaatsingen *binnen* een gemeente plaats (zie vorige pagina).
- Als we de intragemeentelijke verplaatsingen buiten beschouwing laten (en dus alleen kijken naar verplaatsingen tussen gemeenten), zien we dat **73%** binnen de regio blijft. Ter illustratie: in de regio Noordoost Brabant is dit met 49% aanzienlijk lager.
- De grootste stroom tussen een Friese gemeente en een gemeente buiten de regio is tussen **Leeuwarden en Groningen**. Ook vanuit **Smallingerland**, de gemeenten die gefuseerd zijn tot **Noardeast-Fryslân en Heerenveen** zijn er relatief grote vervoersstromen te zien.
- Grensgemeente **Ooststellingwerf** laat een meervoudige oriëntatie te zien: de stroom naar **Heerenveen** is net zo groot als de stroom richting **Assen**. Hetzelfde geldt voor **Weststellingwerf** dat een relatief grote stroom van en naar gemeente Steenwijkerland heeft.
 - Nb: zoals gezegd nemen de verplaatsingen tussen gemeenten (maar) 23% van alle vervoersbewegingen in.

NB: de beschikbare data stamt uit 2017. Op 1 januari 2019 zijn Dongeradeel, Ferwerdareel en Kollumerland en Nieuwkruisland gefuseerd tot Noardeast-Fryslân. Bij een analyse op basis van nieuwere data zullen de stromen tussen deze voormalige gemeenten worden opgeteld. Hierdoor zal het aandeel vervoersbewegingen van en naar Noardeast-Fryslân stijgen (en wordt de gekleurde streep donkerder).

Maatschappelijke actoren

Welke regionale maatschappelijke actoren zitten er in het online (website en Twitter) netwerk van gemeenten en het Wetterskip in Fryslân? *NB: dikgedrukt komen zowel in website- als in Twitternetwerk voor*

Binnen Fryslân	
Media	Friesch Dagblad, Omrop Fryslân, RTV NOF, RTV 30
Natuur & recreatie	Marrekrite, Land in Friesland, Noardlike Fryske Walden, Waddensea Worldheritage, Waterland van Friesland (VWV), Friese Vogelwachten, It Fryske Gea, BFVW, Waddenvereniging, Friese Milieu Federatie,
Openbaar vervoer	Spoorproject Extra Sneltrain Groningen-Leeuwarden
Wonen	Woon Friesland, Elkien
NUTS	Week van de Afvalhelden, Alliander
Duurzaamheid	Friese Klimaatatlas, Net op Zee, Energie voor MKB, FSFE, Iepenwacht Fryslân, Fossylfrij, Stichting Duurzaam Marrum
Sociaal domein	SD Fryslân, Jobinder, Startwijzer (RMC de Friese Wouden), Zorgbelang Fryslân, Nuchtere Fries, Verslavingszorg Noord Nederland, KEaRN , EHBO Friesland, Sociale Bouwmarkt, Pastiel, MEE Friesland, Voedselbank Zuidwest Friesland, Thuiszorg Het Friese Land, Zorgkantoor Friesland, Duisterhout, Kinderopvang Friesland, Tumba, Scala Welzijn, Pluzzorg, Kinderkoepel
Verenigingen / maatschappelijke initiatieven	SFBO, Bodemdaling Fryslân, Sociaal Goud, Dierenasiel Adventure, KNRM, Speelgoedbank Friesland
Sport, kunst en cultuur	Tresoar, Historisch Informatiecentrum Noordoost Fryslân, Sport Fryslân, Keunstwurk, Markant Friesland, High Five Sportstimulering, Monumentenwacht Fryslân, Dat wie doe sa, Friescheijtsbond, N31 Harlingen, Arcadia (Leeuwarden-Fryslân 2028) , PC Franeker, Boot Holland, SSB de Harmonie, Bevrijdingsfestival Fryslân, Oerol festival

Deze organisaties zijn gebaseerd op een online analyse. De websites van gemeenten en het Wetterskip zijn gescraped en middels een zogenaamde hyperlink analyse onderzocht op links naar andere websites. De websites waar de gemeenten en waterschappen naar verwijzen zijn gecodeerd naar type organisatie. Ook is er een scrape gedaan op de Twitter accounts van de 18 gemeenten en het waterschap uit het BRE. Hierbij is gekeken wie er door de gemeenten en waterschappen is getagd (d.w.z. vermeld in een bericht via een link). In hoofdstuk 5 (pp. 40-45) gaan we hier verder op in.

Berenschot



rijksuniversiteit
 groningen
 campus fryslân

5

Verbindingen tussen de ecosystemen

Inleiding: verbindingen tussen de ecosystemen

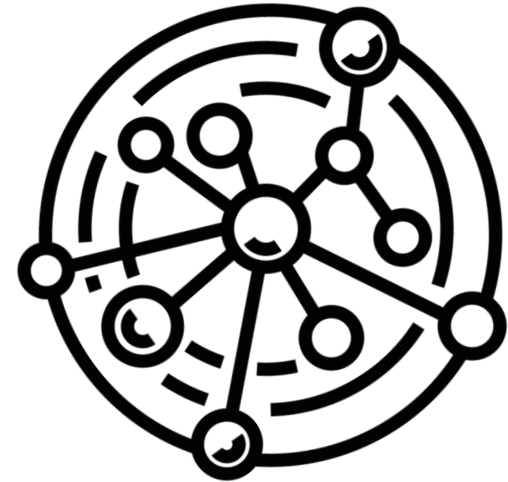
Hoe werken actoren uit het bestuurlijke, economische en maatschappelijke ecosysteem samen aan publieke waarde?

Publiekewaardecreatie is niet een exclusief domein van de overheid. In een regio werken de bestuurlijke, economische en maatschappelijke actoren individueel en samen aan de aanpak van maatschappelijke opgaven.

In het onderzoek gaan we op zoek naar het verbindend vermogen van de overheden in het BRE met de maatschappelijke en economische actoren in de regio. Als onderdeel van deze 'foto' brengen we de feitelijke verbindingen in kaart:

1. We belichten de samenwerkingsverbanden waaraan naast overheden ook andere partijen deelnemen.
2. We onderzoeken de online verbindingen tussen overheden en kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties, bedrijven en inwoners.

Dit laatste hebben we gedaan door middel van een analyse van de websites en Twitter accounts van de 16 gemeenten en twee waterschappen. De websites zijn gescraped en middels een zogenaamde hyperlink analyse onderzocht op links naar andere websites. De websites waar de gemeenten en waterschappen naar verwijzen zijn gecodeerd naar type organisatie. Ook is er een scrape gedaan op de Twitter accounts van de 18 gemeenten en het waterschap uit het BRE. Hierbij is gekeken wie er door de gemeenten en waterschappen is getagd (d.w.z. vermeld in een bericht via een link).



Verbindingen tussen de ecosystemen — Hyperlink

Netwerk van gemeenten, provincie en Wetterskip in Fryslân

Leeswijzer



Gemeentelijke websites/Wetterskip
en provincie.nl zijn online
verfijnd in een netwerk
van verlinken op websites
van gemeenten en Wetterskip
en provincie.nl dat is gemaakt

(Van)

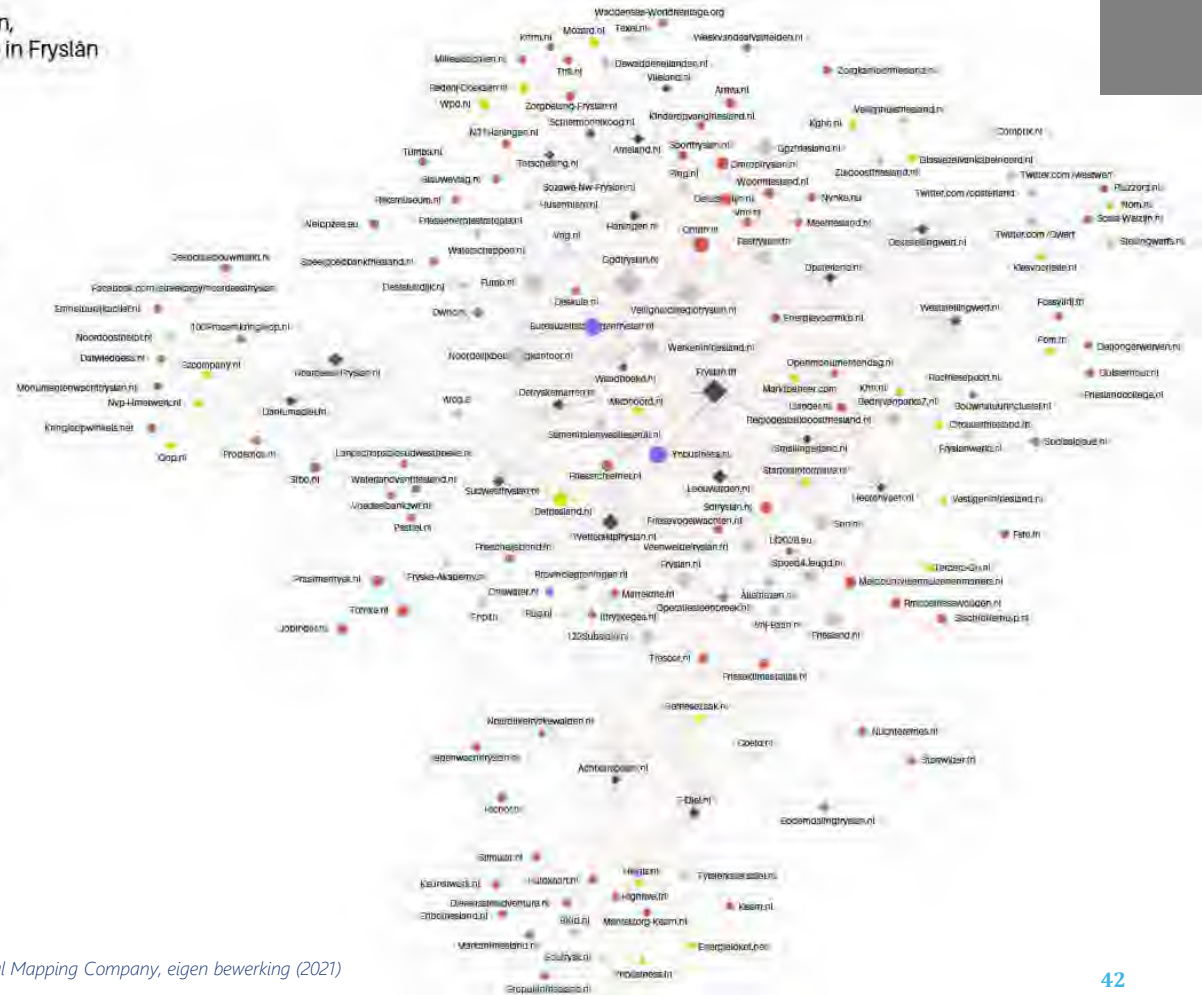
- Publicatieweb Sites/Wetterskip
- Provincie.nl
- Maatschappelijke
- Bedrijfsleven
- Wetterskip.nl

Overheid (Gemeente)

Gemeentelijke websites/Wetterskip

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

Grootte
= aantal verlinken
verfijnd



In verband met leesbaarheid is dit
figuur tevens als apart document
bijgevoegd.

Social Mapping Company, eigen bewerking (2021)

Verbindingen tussen de ecosystemen – Hyperlink analyse (II)

De kaart geeft het online netwerk van gemeenten in Fryslân weer. De grootte van de iconen is afhankelijk van het aantal gemeenten of waterschappen waardoor deze organisatie is genoemd. Een groot icoon betekent dus dat veel gemeenten/waterschappen naar deze organisatie verwijzen; bij een klein icoon zijn dit er slechts enkelen..

- In totaal zijn er **174** actoren aanwezig in het netwerk. Er zijn **twee duidelijke clusters** zichtbaar:

(1) Noardeast-Fryslân & Dantumadiel (*links*)

(2) Achtkarspelen & Tytsjerksteradiel (*onder*)

Deze gemeenten zijn minder sterk verbonden met het generieke netwerk van Fryslân, en sterker verbonden met hun eigen cluster aan partijen

- Het **centrum van het netwerk** wordt gevormd door de **provincie Fryslân**, een aantal **regionale samenwerkingsverbanden** (GGD, Veiligheidsregio, Noordelijk Belastingkantoor en Werken in Fryslân) en twee **publiek-private samenwerkingsverbanden**: Bureau Zelfstandigen Fryslân en Yn Business.
- De clusters in het hyperlink netwerk komen overeen met de geografische locaties van de gemeenten: zo staan – naast de reeds genoemde aparte clusters van gemeenten) de Waddengemeenten en Harlingen dichtbij elkaar (*boven*; net als Opsterland, Ooststellingwerf en Weststellingwerf (*rechts*). Dit wijst op de **sterke regionaliteit** van het netwerk.

- De provincie Fryslân wordt door de gemeenten en het wetterskip het vaakst op hun websites genoemd, gevolgd door het wetterskip en de gemeente Leeuwarden. Voor de andere gemeenten geldt dat het aantal keren dat zij worden genoemd, redelijk gelijk is.
- Maatschappelijke partijen bevinden zich iets meer aan de randen van het centrum. Door alle Friese overheden veelgenoemde maatschappelijke partijen zijn **Omrin** (afvalverwerking), **Omrop Fryslân**, **Fries Archiefnet** en **Liander**.

Verbindingen tussen de ecosystemen – Twitter

Twitter netwerk van gemeenten, provincie en Wetterskip in Fryslân

Netwerk van gemeenten, provincie en Wetterskip in Fryslân

LeesWijzer

Gemeenten/Wetterskip en organisaties zijn op sociale media (Twitter) verbonden in een netwerk. In deze figuur is het Twitternetwerk van de gemeenten en Wetterskip in Fryslân weergegeven. Twitter accounts zijn onderling verbonden wanneer zij elkaar het Twitteraccount van een gemeente of Wetterskip volgen (follow).

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Grootte:
= aantal binnenkomende vermeldingen

Accounttype:

- Publiek (niet samenwerkend)
- Wettelijke instelling
- Maatschappelijk
- Bedrijven
- Rechtspraak

Overheid (overig)

Gemeenten/provincie/Wetterskip



Verbindingen tussen de ecosystemen – Twitter analyse (II)

Anders dan het hyperlink-netwerk, ziet het Twitter-netwerk van de Friese overheden specifiek op publieke communicatie (klantcontact, aankondigingen, e.d.). Het Twitter-netwerk zegt dus minder over de institutionele verbondenheid van partijen dan het hyperlink netwerk.

Uit de netwerkanalyse van Twitter-interacties komen de volgende hoofdlijnen voor Fryslân naar voren:

- In totaal zijn er **164 actoren** aanwezig in het Twitternetwerk. De **dichtheid** in het netwerk is hoog.
- Centrale en veelgenoemde spelers in het netwerk zijn het **wetterskip**, de **provincie Fryslân** zelf én de cdK, gedeputeerde de Rouwe en PS, **regionale samenwerkingsverbanden** en **regionale overheden** (de Veiligheidsregio, FUMO, politie Fryslân, de Meldkamer Noord Nederland, brandweer Fryslân) en **maatschappelijke partijen** Omrin en de Leeuwarder Courant.
- Gemeenten **Achtkarspelen** en **Tytsjerksteradiel** vormen wederom een **apart cluster** (*onder*). Zij worden door de provincie Fryslân verbonden met het centrum van het netwerk.
- Ook gemeente **Leeuwarden** (*links*) staat wat verder van het centrum van het netwerk af en heeft ook een duidelijk eigen Twitter-cluster.

- Er is op Twitter relatief **veel interactie** tussen **gemeenten** en **maatschappelijke organisaties** en **bedrijven**.
- Gemeenten die op Twitter het vaakst worden genoemd, zijn Leeuwarden en Smallingerland.

Berenschot



rijksuniversiteit
groningen

campus fryslân

6

Publieke waarde

Inleiding: het perspectief van Publieke Waarde

Wat bedoelen we met publieke waarde?

In het BRE werken overheden met elkaar en met anderen (zoals kennisinstellingen, ondernemers en maatschappelijke organisaties) samen om maatschappelijke opgaven te realiseren. In toenemende mate maakt de Nederlandse overheid, zowel op het niveau van het Rijk als van provincies en gemeenten, gebruik van het publieke waarde perspectief om zicht te krijgen op de kwaliteit van het (lokaal) bestuur.

Publieke waarde gaat over het korte en lange termijneffecten van het handelen door (samenwerkende) overheidsorganisaties. Of die effecten **van waarde** zijn, bepaalt **het publiek**: individuele burgers die handelen vanuit hun eigen overtuiging over wat goed en rechtvaardig is en die in maatschappelijke processen collectief besluiten (middels volksvertegenwoordiging, maar ook door zich te verenigen in maatschappelijke organisaties of burgerinitiatieven) welke publieke waarde de overheid moet nastreven – en of ze dat goed doet.

Om de publieke waardecreatie tussen gebieden (landen, regio's) te vergelijken, is lange tijd primair gekeken naar **economische welvaart**. De groei van het BBP (of BRP) werd gezien als een belangrijke (de belangrijkste?) indicator voor gerealiseerde publieke waarde.

Het afgelopen decennium heeft zowel binnen de wetenschap als bij beleidsmakers een verschuiving plaatsgevonden: we vinden nu dat publieke waardecreatie gaat over het verbeteren van zowel onze economische welvaart als ons **welzijn** (het geheel van waarden). Maar het is lastig om deze waarden uniform te identificeren en te meten.

Op basis van internationaal wetenschappelijk onderzoek hebben zowel PBL/CBS als Rabobank/Universiteit Utrecht een monitor brede welvaart uitgebracht gericht op regio's. In deze monitor hebben economische welvaart en verschillende aspecten die van invloed zijn op ons welzijn (zoals gezondheid, milieu en veiligheid) een plek.

Hoe meten wij publieke waarde?

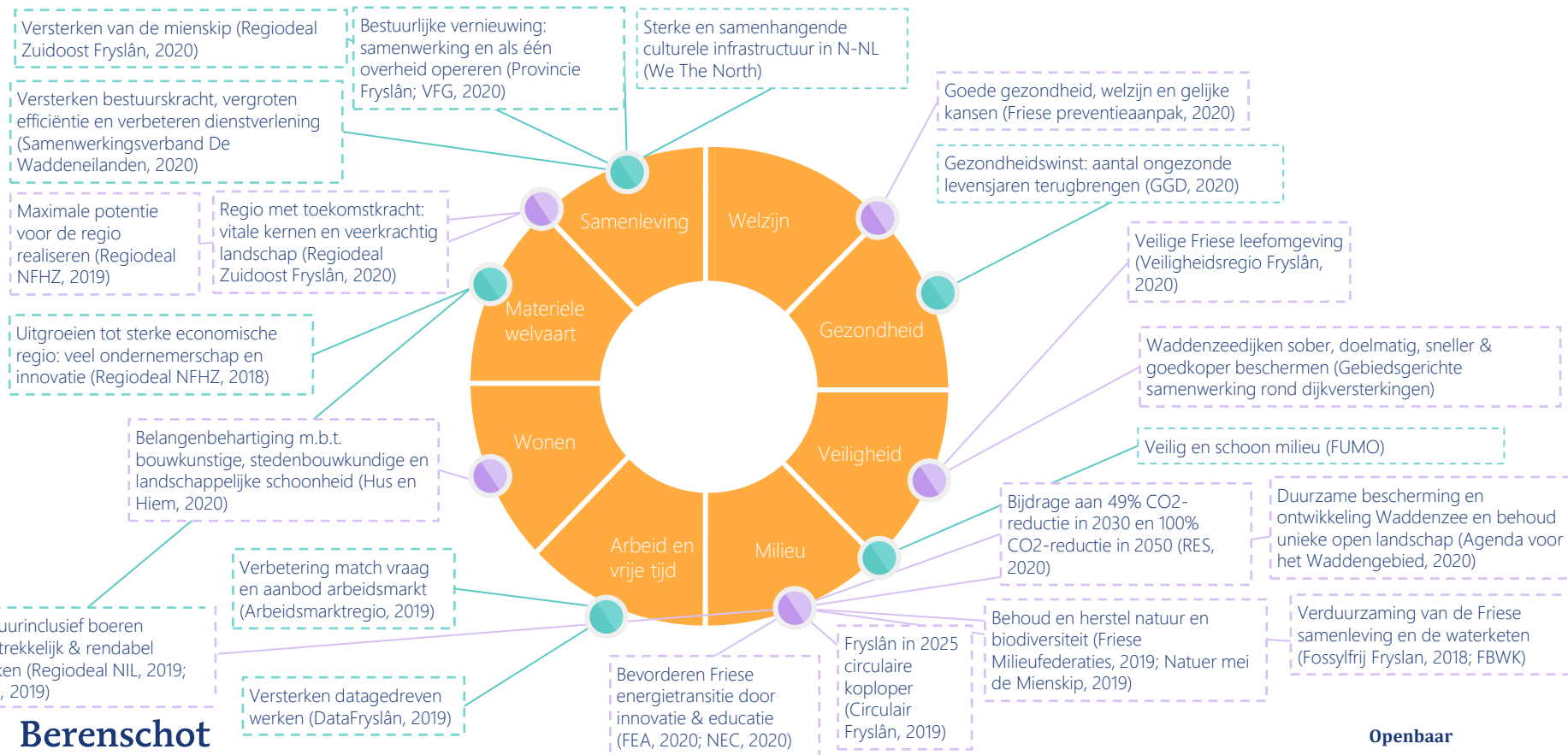
In het BRE-onderzoek brengen we de publieke waardecreatie in de regio op twee manieren in kaart:

1. We zetten de eigen ambities en doelstellingen van de regio op een rij. Dit doen we d.m.v. documentstudie. Wanneer mogelijk (bijv. omdat er een evaluatie is uitgevoerd), zetten we deze af tegen de behaalde resultaten. Als het goed is, reflecteren deze ambities en doelstellingen immers de wens van het publiek.
2. We kijken hoe de regio scoort op de verschillende onderdelen van de regionale brede welvaartmonitor van CBS. We zetten op een rij hoe Fryslân over de jaren heen scoort op de diverse indicatoren ten opzichte van andere regio's. Daarnaast kijken we hoe Fryslân scoort op de regionale brede welvaart index van RaboResearch en de Universiteit Utrecht, in een vergelijking over tijd (2013 en 2019) en t.o.v. andere regio's. Op deze manier kunnen we de deelnemende regio's aan het onderzoek straks eerlijk met elkaar vergelijken.

"We want policies that reflect our values, but nobody says what those values are"

(Stiglitz, gequote in Tomaney 2017)

Eigen ambities regio Fryslân



Ontwikkeling regionale brede welvaart: arbeid en vrije tijd

Arbeid en Vrije tijd: schaalniveau provincie

	Bruto arbeidsparticipatie				Hoogopgeleide bevolking				Netto arbeidsparticipatie				Tevredenheid met reistijd van en naar het werk		Werkloosheid			
Jaar	2005	2010	2015	2019	2005	2010	2015	2019	2005	2010	2015	2019	2015	2019	2005	2010	2015	2019
Rank	8	8	8	8	10	10	12	10	9	8	8	7	3	5	7	7	9	8
Uit	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12

Op het **schaalniveau van de provincie** scoort Fryslân relatief laag op de variabele 'arbeid en vrije tijd'. Inwoners zijn tevredener met hun reistijd voor woon-werkverkeer dan inwoners van andere provincies, maar wat betreft (bruto en netto) arbeidsparticipatie en werkloosheid staat Fryslân in het 'rechtterijtje'. De relatieve score op opleidingsniveau is tussen 2015 en 2019 toegenomen, maar nog altijd behoort Fryslân tot de drie minst goed scorende provincies.

Arbeid en Vrije tijd: schaalniveau corop

	Bruto arbeidsparticipatie				Hoogopgeleide bevolking				Netto arbeidsparticipatie				Tevredenheid met reistijd van en naar het werk		Werkloosheid			
Jaar	2005	2010	2015	2019	2005	2010	2015	2019	2005	2010	2015	2019	2015	2019	2005	2010	2015	2019
Zuidwest Fryslân (rank / uit 40)	25	28	29	19	31	33	33	35	25	28	25	19	1	3	17	18	14	14
Zuidoost Fryslân (rank / uit 40)	32	33	31	24	23	23	36	29	30	32	31	26	11	23	26	29	31	20
Noord Fryslân (rank / uit 40)	29	28	29	29	26	32	32	24	29	31	32	31	18	15	31	29	35	35

Kijken we naar **corop niveau**, dan zien we behoorlijke verschillen tussen de drie Friese regio's. Zuidwest-Fryslân doet het relatief beter dan Zuidoost-Fryslân en Noord-Fryslân op (bruto en netto) arbeidsparticipatie en werkloosheid: waar Zuidwest-Fryslân behoort tot de 50% best presterende regio's, hoort Noord-Fryslân tot de 25% slechtst presenterende regio's. Zuidoost-Fryslân zit daar tussenin. Wel zien we voor alle drie de regio's een stijgende lijn.

Wat betreft opleidingsniveau zijn de scores gespiegeld: hier scoort Zuidwest-Fryslân lager dan Zuidoost-Fryslân en met name Noord-Fryslân.

Ontwikkeling regionale brede welvaart: welzijn

Welzijn: schaalniveau provincie

	Tevredenheid met het leven		Tevredenheid met vrije tijd	
Jaar	2015	2019	2015	2019
Rank	2	2	5	4
Uit	12	12	12	12

Welzijn: schaalniveau corop

	Tevredenheid met het leven		Tevredenheid met vrije tijd	
Jaar	2015	2019	2015	2019
Zuidwest Fryslân (rank / uit 40)	23	18	2	2
Zuidoost Fryslân (rank / uit 40)	1	5	16	20
Noord Fryslân (rank / uit 40)	15	6	37	23

Op het **schaalniveau van de provincie** scoort Fryslân hoog op de variabele welzijn: inwoners zijn tevredener met hun leven en vrije tijd dan inwoners van veel andere provincies.

Op **corop niveau** zien we grote verschillen als het gaat om welzijn. In Zuidoost Fryslân en Noord Fryslân is de tevredenheid met het leven relatief groot; tussen 2015-2019 is de score van Noord Fryslân bovendien relatief flink gestegen. Inwoners van Zuidwest Fryslân zijn minder tevreden met het leven dan hun 'buren' in Zuidoost en Noord.

Kijken we naar tevredenheid met vrije tijd, dan zijn de scores vrijwel tegenovergesteld. Inwoners van Zuidwest Fryslân zijn hiermee relatief het meest tevreden. Dit is interessant, omdat deze regio tevens beter scoort op arbeidsparticipatie en werkloosheid: het lijkt erop dat vrije tijd meer wordt gewaardeerd wanneer men deelneemt aan het arbeidsproces.

Ontwikkeling regionale brede welvaart: materiele welvaart

Materiele welvaart: schaalniveau provincie

	Bruto binnenlands product				Mediaan besteedbaar inkomen		Mediaan vermogen van huishoudens	
<i>Jaar</i>	2005	2010	2015	2019	2015	2018	2015	2018
Rank	12	12	12	11	11	11	4	6
<i>Uit</i>	12	12	12	12	12	12	12	12

Zowel op **provinciaal niveau** als op **corop niveau** scoort Fryslân onder het landelijk gemiddelde op de indicatoren bruto binnenlands product en mediaan besteedbaar inkomen.

Op **provinciaal niveau** is de score op het mediaan vermogen van huishoudens gemiddeld. Op **corop niveau** scoort Zuidwest Fryslân veel beter (bij de best presterende 25% van regio's) dan Zuidoost Fryslân en Noord Fryslân (bij de minst presterende 50% van regio's).

Materiele welvaart: schaalniveau corop

	Bruto binnenlands product				Mediaan besteedbaar inkomen		Mediaan vermogen van huishoudens	
<i>Jaar</i>	2005	2010	2015	2019	2015	2018	2015	2018
Zuidwest Fryslân (rank / uit 40)	36	39	39	39	27	26	6	8
Zuidoost Fryslân (rank / uit 40)	39	35	31	29	31	31	21	23
Noord Fryslân (rank / uit 40)	30	30	32	34	38	37	27	28

Ontwikkeling brede welvaart: milieu

Milieu: schaalniveau provincie

	Afstand tot openbaar groen			Broeikasgas-emissies per inwoner		Kwaliteit van zwemwater binnenwateren					Natuur- en bosgebieden	Natuurgebied per inwoner				Emissies van fijnstof naar lucht				Kwaliteit van zwemwater kustwateren		
Jaar	2006	2010	2015	2015	2018	2000	2006	2010	2015	2019		2000	2006	2010	2015	2006	2010	2015	2018	2000	2010	2019
Rank	12	12	12	n/a		11	11	11	11	11	n/a	3	2	3	2	3	3	4	3	1	2	3
Uit	12	12	12			12	12	12	12	12		12	12	12	12	12	12	12	12	4	5	5

Milieu: schaalniveau corop

	Afstand tot openbaar groen			Broeikasgasemissies per inwoner		Kwaliteit van zwemwater binnenwateren					Natuur- en bosgebieden				Natuurgebied per inwoner			
Jaar	2006	2010	2015	2015	2018	2000	2006	2010	2015	2019	2000	2006	2010	2015	2000	2006	2010	2015
Zuidwest Fryslân (rank / uit 40)	40	39	37	32	32	30	29	32	32	22	35	35	34	35	22	19	19	18
Zuidoost Fryslân (rank / uit 40)	26	4	13	29	30	30	33	29	33	34	25	23	22	21	8	8	7	6
Noord Fryslân (rank / uit 40)	39	40	40	18	22	29	35	32	36	31	17	17	17	14	4	4	4	4

Voor een gebied dat bekend staat om de weidse ruimte, scoort Fryslân relatief laag op de indicatoren voor milieu. Uitzondering is natuurgebied per inwoner; daarop scoort de provincie zeer goed. Dat geldt voor Zuidoost Fryslân en Noord Fryslân ook; Zuidwest Fryslân daarentegen scoort beduidend lager dan de andere Friese regio's (maar hoort nog steeds bij de 50% best scorende regio's). Een reden voor deze lage score zou de definitie van het CBS voor openbaar groen kunnen zijn: wateren en landbouwgrond worden hier niet in meegenomen.

Op de andere indicatoren horen de Friese regio's veelal bij de laagst scorende 50%

Ontwikkeling brede welvaart: samenleving

Samenleving: schaalniveau provincie

	Contact met familie, vrienden of buren		Vertrouwen in anderen		Vertrouwen in instituties		Vrijwilligerswerk	
Jaar	2015	2019	2015	2019	2015	2019	2015	2019
Rank	10	9	2	3	6	7	1	1
Uit	12	12	12	12	12	12	12	12

Samenleving: schaalniveau corop

	Contact met familie, vrienden of buren		Vertrouwen in anderen		Vertrouwen in instituties		Vrijwilligerswerk	
Jaar	2015	2019	2015	2019	2015	2019	2015	2019
Zuidwest Fryslân (rank / uit 40)	7	21	3	2	21	20	3	2
Zuidoost Fryslân (rank / uit 40)	32	25	19	16	25	25	2	1
Noord Fryslân (rank / uit 40)	33	29	6	10	20	23	6	5

Het valt op dat de inwoners van Fryslân relatief weinig contact hebben met familie, vrienden of buren; zowel als we kijken op **provinciale schaal** als op **regionale schaal**. Inwoners lijken dus tamelijk op zichzelf te zijn, maar hebben wel een tamelijk groot vertrouwen in anderen – in het bijzonder in Zuidwest Fryslân. Ook doen Friesen vergeleken met de rest van Nederland veel vrijwilligerswerk.

Fryslân scoort gemiddeld als het gaat om het vertrouwen van inwoners in instituties. Dit is opvallend, aangezien het aantal integriteitsschendingen en opgestapte wethouders in de regio laag is. Het lage vertrouwen in de Rijksoverheid kan een verklarende factor zijn.

Ontwikkeling brede welvaart: wonen

Wonen: schaalniveau provincie

	Afstand tot basisschool				Afstand tot café e.d.			Afstand tot sportterrein			Tevredenheid met woning			Tevredenheid met woonomgeving		
Jaar	2006	2010	2015	2019	2010	2015	2019	2006	2010	2015	2006	2015	2018	2006	2015	2018
Rank	6	5	8	6	10	10	10	2	2	1	4	8	1	4	2	2
Uit	12	11	12	12	12	12	12	12	10	12	12	12	12	12	12	12

Wonen: schaalniveau corop

	Afstand tot basisschool				Afstand tot café e.d.			Afstand tot sportterrein			Tevredenheid met woning			Tevredenheid met woonomgeving		
Jaar	2006	2010	2015	2019	2010	2015	2019	2006	2010	2015	2006	2015	2018	2006	2015	2018
Zuidwest Fryslân (rank / uit 40)	34	34	25	34	35	34	32	30	22	17	25	31	2	1	2	27
Zuidoost Fryslân (rank / uit 40)	19	17	25	24	32	33	34	19	22	17	11	9	15	18	5	12
Noord Fryslân (rank / uit 40)	19	17	12	12	32	32	29	2	3	6	17	32	16	24	15	9

Inwoners van Zuidwest Fryslân en Zuidoost Fryslân wonen relatief ver van een basisschool en café; inwoners van Noord Fryslân daarentegen wonen relatief dichterbij een basisschool. Wat betreft de afstand tot een sportterrein scoort Fryslân op **provinciale schaal** het beste; op **corop-niveau** horen de drie regio's bij de 50% met de beste score.

Op **provinciaal niveau** bezien zijn inwoners relatief zeer tevreden met hun woning en woonomgeving. Op **corop-niveau** zien we echter grote verschillen. Inwoners van Zuidwest Fryslân zijn weliswaar relatief zeer tevreden met hun woning, maar relatief ontevreden met hun woonomgeving. In Noord Fryslân is men juist relatief tevredener met de woonomgeving dan met de woning (en met beiden meer tevreden dan gemiddeld). Inwoners van Zuidoost Fryslân zijn met beiden relatief tevreden.

Ontwikkeling brede welvaart: gezondheid

Gezondheid: schaalniveau provincie

	Ervaren gezondheid		Overgewicht		Personen met een of meer langdurige ziekten of aandoeningen
<i>Jaar</i>	2012	2016	2012	2016	2016
Rank	n/a	1	n/a	7	5
Uit		12		12	12

Inwoners van Fryslân scoren hun ervaren gezondheid relatief hoger dan inwoners van andere provincies én regio's: op **provinciale schaal** heeft Fryslân de hoogste ranking, op het **schaalniveau van corop** regio's hebben Zuidwest en Zuidoost Fryslân de hoogste rankings en hoort Noord Fryslân bij de beste 25%.

Wanneer we kijken naar indicatoren voor fysieke gezondheid (overgewicht en personen met een of meer langdurige ziekten of aandoeningen), scoort Fryslân op **provinciaal niveau** gemiddeld. Zuidwest Fryslân hoort bij 25% best presterende **corop-gebieden**; Zuidoost Fryslân en Noord Fryslân scoren daarentegen veel minder goed.

Gezondheid: schaalniveau corop

	Ervaren gezondheid		Overgewicht		Personen met een of meer langdurige ziekten of aandoeningen
<i>Jaar</i>	2012	2016	2012	2016	2016
Zuidwest Fryslân (rank / uit 40)	1	1	8	8	1
Zuidoost Fryslân (rank / uit 40)	6	2	14	28	18
Noord Fryslân (rank / uit 40)	3	10	13	29	25

Ontwikkeling brede welvaart: veiligheid

Veiligheid: schaalniveau provincie

	Geregistreerde misdrijven			Aantal ondervonden delicten			Vaak onveilig voelen in de buurt		
Jaar	2012	2015	2019	2012	2015	2019	2012	2015	2019
Rank	1	1	1	1	4	4	2	1	3
Uit	12	12	12	12	12	12	12	12	12

Geen data beschikbaar op het schaalniveau COROP.

Op het schaalniveau van de provincie scoort Fryslân hoog op alle indicatoren van veiligheid: er zijn relatief minder geregistreerde misdrijven en ondervonden delicten dan in de meeste andere provincies. Ook voelen inwoners zich relatief minder vaak onveilig in hun buurt.

Geografie van brede welvaart (Rabo Research)

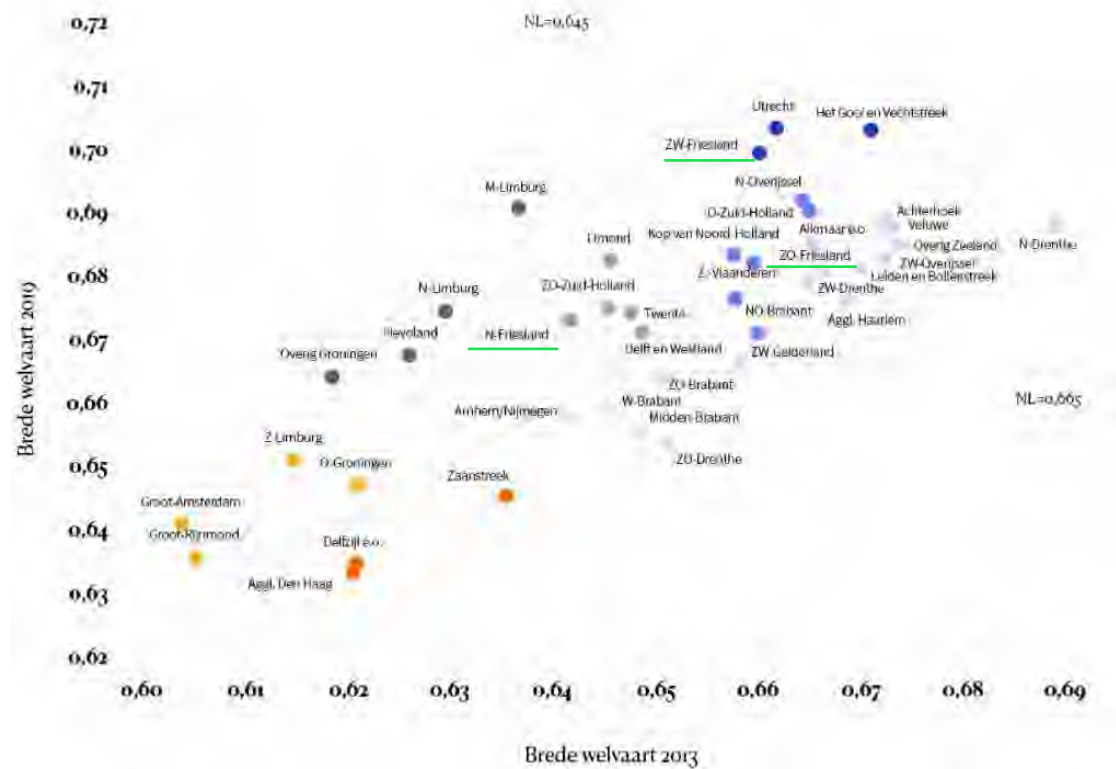
Het Coöperatief Convenant van RaboResearch (17 mei 2021) onderscheidt acht type regio's op basis van hun score op brede welvaart in 2013 en 2019. De scores zijn gemeten op Corop-niveau.

De drie Corop-regio's binnen Fryslân maken een andere brede welvaartontwikkeling door. **Zuidwest Fryslân** had een hoge score op brede welvaart in 2013 en 2019 én een hoge groei. **Zuidoost Fryslân** had relatief hoge scores op brede welvaart (vooral) in 2013 en 2019, maar een beneden gemiddelde groei. **Noord Fryslân** had gemiddelde scores in 2013 en 2019 en groeide daarmee licht.

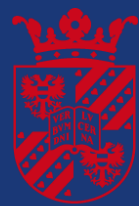
Voor het opstellen van het Coöperatief Convenant heeft RaboResearch regionale dialogen georganiseerd over 'de agenda van de regio'.

In 'succesregio's' als Zuidwest en Zuidoost Fryslân wordt het vinden van de balans tussen economische en bevolkingsontwikkeling én milieukwaliteit en inclusiviteit als opgave genoemd. Er moet een transitie worden gemaakt naar een duurzame economie, waarbij groei hand in hand gaat met behoud van natuurlijke waarden. Ook het inzetten van de economische kracht voor maatschappelijke opgaven is een opgave. En iedereen moet meeprofiteren van de stijgende brede welvaart.

In regio's 'in het midden', zoals Noord Fryslân, ligt de nadruk op gezondheid (preventie i.p.v. zorg) en persoonlijke ontwikkeling in brede zin, met gelijke kansen voor iedereen.



(bron: <https://www.hetcooperatiefconvenant.nl/convenant#brede-welvaart>)



rijksuniversiteit
 groningen

campus fryslân

Berenschot

Lijst bestudeerde documenten

- **Arbeidsmarktregio Fryslân**
 - Rapportage beschut werk
 - Factsheet banenafpraak
 - Transparantie van klantprofielen
 - Regionaal Actieplan
- **Circulair Fryslân**
 - Jaarplan 2020
- **DataFryslân**
 - Oprichtingsdocument
- **Essay i.o.v. CvdK Fryslân en Zeeland**
 - Zo kan het wél: Regioprovincies slimmer bestuurd
- **Fossylfrij Fryslân**
 - Beleidsplan 2018
- **Fries Bestuursakkoord Waterketen**
 - Green Deal Friese Waterketen
 - Green Deal Fries Bestuursakkoord Waterketen
 - Green Deal Innovatie Friese Waterketen
 - Het Fries Bestuursakkoord Waterketen
- **Friese Energie Alliantie (FEA)**
 - Visiedocument Friese Energie Alliantie
- **Friese Milieufederaties**
 - Visiedocument
- **Friese Preventieaanpak**
 - Friese Preventieaanpak
- **FUMO**
 - Het verhaal van de FUMO – Visie FUMO 2.0
 - Ontwikkelagenda FUMO 2.0
- **Gebiedsgerichte samenwerking rond dijkversterkingen**
 - Plan van aanpak
- **GGD Fryslân**
 - Jaarverslag en jaarrekening 2019
 - Jaarverslag en jaarrekening 2018
 - Programmabegroting 2021
 - Programmabegroting 2020
 - Programmabegroting 2019
 - Beleidsplan Gezondheid 2019-2022
- **Hus en Hiem**
 - Jaarverslag 2019
- **Natuer mei de Mienskip**
 - Koersdocument
- **New Energy Coalition**
 - Jaarrapportage 2019
- **Provincie Fryslân**
 - Discussienotitie democratische vernieuwing
 - Beleidsbrief grote integrale maatschappelijke initiatieven
 - Startnotitie Regionale Samenwerking
- **Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw**
 - Folder Regio Deal Natuurinclusieve Landbouw
- **Regio Deal Noordoost Fryslân en Holwerd aan Zee**
 - Regio Deal Noordoost Fryslân en Holwerd aan Zee
 - Regio Deal fase II: De versnellingsagenda
- **Regio Deal Zuidoost Fryslân**
 - Brief Aanbieding Regio Deal Zuidoost Fryslân
 - Dealtekst
 - Folder Regio Deal Zuidoost Fryslân
- **RES**
 - Concept RES Fryslân
 - Concept Regionale Structuur Warmte Fryslân
- **Samenwerkingsverband De Waddeneilanden**
 - Bestuursnotitie
 - Evaluatie Convenant samenwerking Waddeneilanden
 - Gemeenschappelijke Regeling De Waddeneilanden 2018 (incl. toelichting)
- **Stichting Markant Fryslân**
 - Beleidsplan 2019-2021
- **The Potato Valley**
 - Plan van aanpak 2020-2024
- **Veiligheidsregio Fryslân**
 - Kaderbrief 2021-2024
 - Beleidsplan Veiligheid 2019-2022
 - Programmabegroting 2021
 - Regionaal Risicoprofiel Veiligheidsregio Fryslân
 - Beleidsplan Organisatie 2019-2022
- **Vereniging Friese Gemeenten**
 - Jaarverslag 2019
- **Waddenzee**
 - Agenda voor het Waddengebied 2050
- **Hus en Hiem**
 - Uitwerking van het Noordelijk programma 2017-2020
 - Kader voor Noordelijk programma Experimenteerregio 2017-2020
- **We The North**
 - Toekomstdocument We The North 2021-2024
- **Werkplaats Sociaal Domein Fryslân**
 - Werkplaats Sociaal Domein Fryslân Verhalenbundel

Indeling samenwerkingsverbanden in domeinen

Onder **Bedrijfsvoering** valt samenwerking op het gebied van:

- ambtelijke fusie
- archief
- ondersteunende processen

Onder **Belastingen** valt samenwerking op het gebied van:

- belastingen

Onder **Onderwijs, Cultuur & Sport** valt samenwerking op het gebied van:

- cultuur / cultureel erfgoed
- onderwijs / leerplicht
- sport

Onder **Energie & Duurzaamheid** valt samenwerking op het gebied van:

- duurzaamheid
- circulaire economie en afvalverwerking
- energie(transitie)

Onder **Economie** valt samenwerking op het gebied van:

- Economie

Onder **Ruimte** valt samenwerking op het gebied van:

- fysiek domein
- recreatie
- vervoer en mobiliteit
- water
- wonen
- VTH en bouw- en woningtoezicht

Onder **Sociaal domein** valt samenwerking op het gebied van:

- participatiewet
- jeugdwet
- wmo

Onder **Veiligheid & Volksgezondheid** valt samenwerking op het gebied van:

- veiligheid & volksgezondheid

Begrippenlijst (I)

Bodemgebruik: het gebruik van de beschikbare ruimte.

Gemiddeld aantal adressen per km²: het aantal adressen binnen een cirkel met een straal van één kilometer rondom een adres, gedeeld door de oppervlakte van de cirkel.

Gemiddelde afstand tot voorzieningen: de gemiddelde afstand van inwoners van hun woonadres naar de dichtstbijzijnde voorzieningen.

Gemiddelde huizenprijzen / prognose ontwikkeling huizenprijzen: de (ontwikkeling van de) gemiddelde verkoopprijs die in een bepaalde periode is betaald voor bestaande koopwoningen die zijn aangekocht door een particulier.

Grijze druk: de mate waarin de werkenden (20-64) moeten voorzien in het onderhoud van de niet-werkenden ouder dan 64 jaar.

Groene druk: de mate waarin de werkenden (20-64) moeten voorzien in het onderhoud van de niet-werkenden jonger dan 20 jaar.

Integriteitsschending: overtreding van geldende morele waarden, normen en regels. Dit kunnen ook (per partij verschillende) interne regels zijn.

Het gaat hierbij expliciet om affaires en niet in alle gevallen om onomstotelijk vastgestelde schendingen. Wel moet de betrokken politicus zijn afgetreden en/of gesanctioneerd zijn, of de feiten moeten voldoende ernstig en geloofwaardig zijn en in de pers tot vraagtekens over iemands integriteit hebben geleid.

Opkomstpercentage Tweede Kamerverkiezingen (2017): het percentage stemgerechtigde personen dat bij de Tweede Kamerverkiezingen een stem heeft uitgebracht.

Percentage personen dat vrijwilligerswerk doet: het percentage personen van 19 jaar en ouder dat werk dat in georganiseerd verband (bijvoorbeeld sportvereniging, kerkbestuur, school) onbetaald uitvoert.

Prognose bevolkingsgroei: de prognose van de toekomstige omvang van de bevolking binnen een bepaald gebied. Het prognosemodel is gebaseerd op o.a. migratie-, geboorte- en sterftecijfers.

Samenstelling woonvoorraad: het eigendom van de woonvoorraad naar koop- en huurwoningen. Huurwoningen worden onderverdeeld naar corporatiewoningen en overige verhuur.

Begrippenlijst (II)

Stemgedrag gemeenteraadsverkiezingen: weergave van de grootste partij per gemeente bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2018.

Stemgedrag Tweede Kamerverkiezingen: weergave van de grootste partij per gemeente bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2021.

Indeling vijf Streekwurkregio's:

- Waddeneilanden: Ameland, Schiermonnikoog, Terschelling, Vlieland
- Noordoost Fryslân: Achtkarspelen, Noardeast Fryslân, Dantumadiel en Tytsjerksteradiel
- Noardwest Fryslân: Harlingen, de Waadhoeke en Leeuwarden
- Zuidwest Fryslân: de Fryske Marren, Súdwest-Fryslân
- Zuidoost Fryslân: Smallerland, Opsterland, Weststellingwerf, Ooststellingwerf en Heerenveen.

Indeling sectorstructuur (CBS)

Het CBS hanteert de Standaard Bedrijfsindeling (SBI) om bedrijfseenheden in te delen naar hun hoofdactiviteit. De SBI kent vijf niveaus. Wij kijken naar het hoogste niveau, dat onderscheid maakt tussen:

- Landbouw, bosbouw en visserij
- Nijverheid en energie
 - Winning van delfstoffen
 - Industrie
 - Productie en distributie van en handel in elektriciteit, aardgas, stroom en gekoelde lucht
 - Winning en distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering
 - Bouwnijverheid
- Handel en horeca
 - Groot- en detailhandel
 - Logies-, maaltijd- en drankverstrekking
- Vervoer, informatie en communicatie
 - Vervoer en opslag
 - Informatie en communicatie
- Financiële diensten, onroerend goed
 - Financieel instellingen
 - Verhuur van en handel in onroerend goed
- Zakelijke dienstverlening
 - Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening
 - Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening
- Cultuur, recreatie en overige diensten
 - Cultuur, sport en recreatie
 - Overige dienstverlening
 - Huishoudens als werkgever; niet-gedifferentieerde productie van goederen en diensten door huishoudens voor eigen gebruik
 - Extraterritoriale organisaties en lichamen

Entrepreneurial ecosystem: variabelen en indicatoren

Elementen	Beschrijving	Empirische indicator(en)	Bron
Randvoorwaarden			
Formele instituties	De kwaliteit en efficiëntie van governance	Integriteit Effectiviteit Verantwoording	Politieke Integriteitsindex Binnenlands Bestuur <i>Interviews en enquête</i>
Ondernemerscultuur	Waardering van ondernemerschap in de regio	Nieuwe bedrijven opgericht per 1.000 inwoners	CBS
Infrastructuur	Fysieke infrastructuur en positie van de regio	afstand tot hoofdweg, afstand tot treinstation	CBS
Vraag	Potentiële bestedingsruimte en vraag uit de markt	Bruto regionaal product per hoofd van de bevolking	CBS
Systeemkenmerken			
Talent	Het aandeel mensen met veel menselijk kapitaal door opleiding	% WO, HBO en MBO opgeleiden van beroepsbevolking	CBS
Intermediaire diensten	De toevoer en toegankelijkheid van diensten	% bedrijfsvestigingen in de zakelijke dienstverlening	CBS

* Bron: Cloosterman, Stam & Van der Starre (2018). De Kwaliteit van Ecosystemen voor Ondernemerschap in Nederlandse regio's

Begrippen Brede Welvaart (I)

Arbeid en vrije tijd

Bruto arbeidsparticipatie

Het aandeel van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking 15 t/m 74 jaar in de bevolking van dezelfde leeftijdsgroep (beroeps- en niet-beroepsbevolking).

Hoogopgeleide bevolking

Percentage van de bevolking van 15 t/m 74 jaar dat hoger onderwijs heeft afgerond (op het niveau van HBO of WO)

Netto arbeidsparticipatie

Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking 15 t/m 74 jaar in de bevolking van dezelfde leeftijdsgroep (beroeps- en niet-beroepsbevolking).

Werkloosheid

De werkloze beroepsbevolking als percentage van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking. Personen van 15 t/m 74 jaar zonder betaald werk, die recent naar werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn.

Tevredenheid met reistijd van en naar het werk

Deel van de mensen van 18 tot 75 jaar met een betaalde baan van minimaal 12 uur per week dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met de reistijd van en naar uw werk. Een 1 staat voor volledig ontevreden en 10 voor volledig tevreden?'. Een score van 7 tot en met 10 wordt geclassificeerd als tevreden.

Welzijn

Tevredenheid met het leven

Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met het leven dat u nu leidt. Een 1 staat voor volledig ontevreden en 10 voor volledig tevreden?'. Een score van 7 tot en met 10 wordt geclassificeerd als tevreden.

Tevredenheid met vrije tijd

Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met de hoeveelheid vrije tijd die u heeft. Een 1 staat voor volledig ontevreden en 10 voor volledig tevreden?'. Een score van 7 tot en met 10 wordt geclassificeerd als tevreden.

Begrippen Brede Welvaart (II)

Materiele welvaart

Bruto binnenlands product

Bruto binnenlands product (bbp) in constante prijzen van 2015. Het bbp is een maat voor de omvang van de economie.

Mediaan besteedbaar inkomen

Het mediaan gestandaardiseerd besteedbaar inkomen per particulier huishouden, in euro. Bij de berekening wordt gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van huishoudens. De mediaan is het middelste getal wanneer alle inkomens van laag naar hoog worden gesorteerd.

Mediaan vermogen

Het mediaan vermogen per particulier huishouden, in euro. Het vermogen beschrijft het saldo van bezittingen en schulden. Bezittingen worden gevormd door bank- en spaartegoeden, effecten, de eigen woning, overig onroerend goed, ondernemingsvermogen, aanmerkelijk belang en de overige bezittingen. De schulden omvatten onder meer schulden ten behoeve van een eigen woning en consumptief krediet. De mediaan is het middelste getal wanneer alle getalen van laag naar hoog worden gesorteerd.

Berenschot

Milieu

Afstand tot openbaar groen

De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot het dichtstbijzijnde openbaar groen, berekend over de weg. Openbaar groen is terrein in gebruik als park of plantsoen, voor dagrecreatie, natuur of als bos. Het terrein kan zowel privaat als publiek toegankelijk zijn. Het terrein heeft een omvang van minimaal één hectare.

Broeikasgasemissies per inwoner

Totale broeikasgasemissies (CO₂, CH₄, N₂O, HFK, PFK en SF₆) in CO₂-equivalenten per inwoner. Eén kg CO₂-equivalent staat gelijk aan het effect dat de uitstoot van 1 kg kooldioxide (CO₂) heeft. Data betreffen de uitstoot op Nederlands grondgebied, ongeacht of deze wordt veroorzaakt door Nederlandse ingezetenen. Dit betekent dat uitstoot door Nederlandse ingezetenen in het buitenland niet en uitstoot door niet-ingezetenen in Nederland wel is inbegrepen. Zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-broeikasgassen/hoofdcategorieen/waar-worden-broeikasgassen-uitgestoten>

Kwaliteit van zwemwater binnenwateren

Gemiddelde zwemkwaliteit voor de gezondheid van de zwemmer van de locaties in meren en rivieren, volgens de normen van de vigerende EU-zwemwaterrichtlijn. Een score van 4 staat voor uitstekend, een 3 voor goed, een 2 voor voldoende en een 1 voor slecht.

Begrippen Brede Welvaart (III)

Natuurgebied per inwoner

Bos en open natuurlijk terrein in hectare per 1000 inwoners. Bos: terrein beplant met bomen bestemd voor houtproductie en/of natuurbeheer, inclusief onverharde en half verharde wegen. Natuurlijk terrein: terrein in droge en natte natuurlijke staat.

Natuur- en bosgebieden

Bos en open natuurlijk terrein als percentage van de totale oppervlakte land. Bos: terrein beplant met bomen bestemd voor houtproductie en/of natuurbeheer, inclusief onverharde en half verharde wegen. Natuurlijk terrein: terrein in droge en natte natuurlijke staat.

Samenleving

Contact met familie, vrienden of buren

Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat gemiddeld minstens een maal per week contact heeft met familie, vrienden of buren. Het gaat hierbij om alle vormen van contact.

Vertrouwen in anderen

Aandeel personen van 15 jaar en ouder dat het eens is met stelling dat de meeste mensen over het algemeen te vertrouwen zijn. Ook wel gegeneraliseerd vertrouwen genoemd.

Berenschot

Vertrouwen in instituties

Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat vertrouwen heeft in drie instituties (Tweede kamer, politie, en rechters). De indicator betreft het gemiddelde van de drie scores.

Vrijwilligerswerk

Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk heeft verricht voor organisaties of verenigingen. Het kan daarbij gaan om bestuurlijk werk of andere activiteiten.

Wonen

Afstand tot basisschool

De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot de dichtstbijzijnde basisschool, berekend over de weg. Het basisonderwijs omvat alleen de basisscholen zoals bekend bij de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). Het speciaal basisonderwijs en de speciale scholen zijn niet meegenomen.

Afstand tot café e.d.

De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot het dichtstbijzijnde café, koffiehuis, coffeeshop, discotheek, seks/nachtclub en partycentrum, berekend over de weg.

Begrippen Brede Welvaart (IV)

Afstand tot sportterrein

De gemiddelde afstand, berekend over de weg, van alle inwoners in een gebied tot een terrein in gebruik voor sportactiviteiten, zoals sportveld, sporthal, zwembad, kunstijsbaan, motorcrossbaan en bos in het sportterrein, inclusief bijbehorende parkeerplaatsen en tribunes. Het terrein heeft een omvang van minimaal 0,5 hectare.

Tevredenheid met woning

Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woning. Particulier huishouden: één of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf, dus niet-bedrijfsmatig, voorzien in de dagelijkse levensbehoeften. De woonruimte wordt niet gedeeld met andere huishoudens. Cijfers per gemeente zijn alleen beschikbaar voor gemeenten met meer dan 100.000 inwoners (in 2018).

Tevredenheid met woonomgeving

Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woonomgeving. De woonomgeving is de omgeving en de buurt waarin een huishouden woont. Particulier huishouden: één of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf, dus niet-bedrijfsmatig, voorzien in de dagelijkse levensbehoeften. De woonruimte wordt niet gedeeld met andere huishoudens. Cijfers per gemeente zijn alleen beschikbaar voor gemeenten met meer dan 100.000 inwoners (in 2018).

Berenschot

Gezondheid

Overgewicht

Percentage personen van 19 jaar en ouder met een BMI van 25,0 kg/m² en hoger. Cijfers over lichaamsgewicht zijn gebaseerd op zelf gerapporteerde waarden. De Body Mass Index (BMI) is een maat voor overgewicht, berekend als het quotiënt van het gewicht in kilogram en het kwadraat van de lengte in meters (kg/m²).

Ervaren gezondheid

Percentage personen van 19 jaar en ouder met antwoordcategorie 'goed' of 'zeer goed' naar de vraag algemene gezondheidstoestand.

Personen met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen

Percentage personen van 19 jaar en ouder met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen. Langdurig is (naar verwachting) 6 maanden of langer.

Begrippen Brede Welvaart (V)

Veiligheid

Aantal ondervonden delicten

Aantal ondervonden delicten, exclusief ondervonden cybercrime delicten, voor personen van 15 jaar en ouder. Cijfers per gemeente zijn alleen beschikbaar voor gemeenten met meer dan 70.000 inwoners.

Geregistreerde misdrijven

Geregistreerde criminaliteit per 1 000 inwoners. Betreft misdrijven door de politie vastgelegd in een proces-verbaal van aangifte of in een ambtshalve opgemaakt proces-verbaal.

Vaak onveilig voelen in de buurt

% van de bevolking van 15 jaar en ouder dat zich vaak onveilig voelt in de eigen buurt. Cijfers per gemeente zijn alleen beschikbaar voor gemeenten met meer dan 70.000 inwoners.